

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SIDEN SAXO

UDGIVET AF STATENS ARKIVER • NR. 1, 14. ÅRG. 1997

**Bryggersønnen
som antiksamler**

**Helligdagens
forsømmelse**

**Drukne og
skindødes redning**

SIDEN SAXO

Magasin for
dansk historie

Nr. 4
13. årgang 1996

Udgiver:
Statens Arkiver

Ansvarshavende redaktør:
Charlotte S. H. Jensen

Redaktionspanel:
Bent Blüdnikow, Anders
Bøgh (Aarhus Universitet),
Søren Eigaard (Odense Uni-
versitet), Erik Gøbel (Rigs-
arkivet), Henrik Skov Kri-
stensen, Gunner Lind
(Københavns Universitet)
Poul Olsen, Steen Ousager
og Anette Warring (RUC).

Lay-out:
Kristin Wiborg

Tryk:
Nofo-Print, Helsingør

ISSN: 01 09 6028

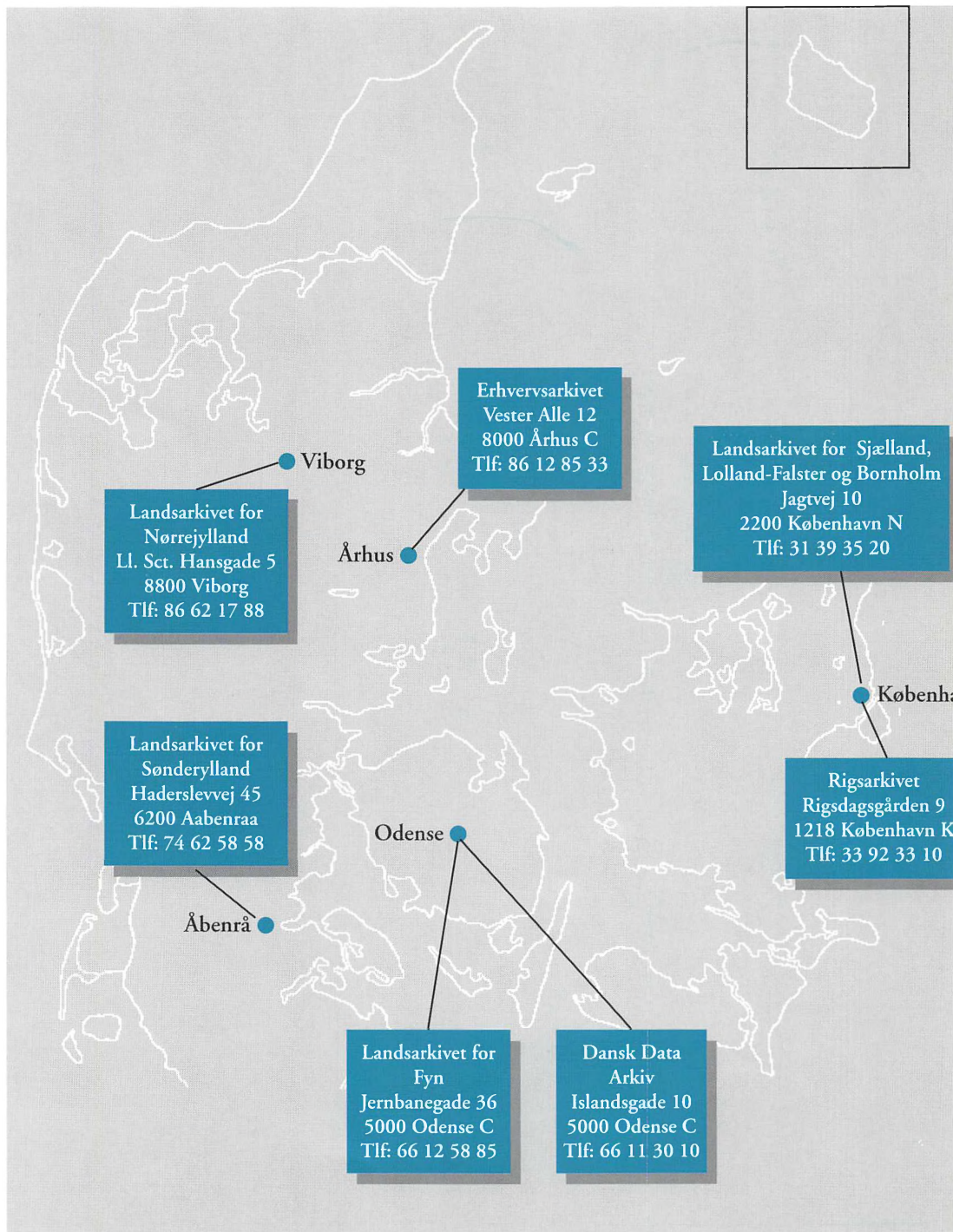
Abonnement:
Tegnes ved henvendelse til
Rigsarkivet,
Rigsdagsgården 9,
1218 København K,
tlf. 3392 3310,
Gironr.: 640-1368.

Pris:
Årgang 1996 kr. 140.
Løssalg pr.nr. ved forsendel-
se kr. 60.
Udlandsabonnement
årgang 1996: kr. 200.

Distribution:
Avispostkontoret, til hvem
flytning meddeles.

Siden Saxo udgives med
støtte af Kulturministeriets
bevilling til almenkulturelle
tidsskrifter

© Copyright:
Siden Saxo 1996

SIDEN SAXO UDGIVES AF STATENS ARKIVER.

STATENS ARKIVER BESTÅR AF RIGSARKIVET, FIRE LANDSARKIVER, ERHVERVSARKIVET OG DANSK DATA ARKIV. I STATENS ARKIVER OPBEVARES DE STATSLIGE MYNDIGHEDERS ARKIVER, GODSARKIVER, MANGE KOMMUNEARKIVER SAMT ET STORT ANTAL PRIVATE PERSON-, INSTITUTIONS- OG ERHVERVSARKIVER.

Kære læser...

Hører du også til dem, der sidder limet til skærmen søndag aften for at følge med i DR's serie om Bryggeren? Foreløbig kender vi kun TV-seriens Carl som en usikker og lidt stammende fyr, med et kompliceret faderforhold. Som voksen blev Carl som bekendt selv brygger – og desuden en af de virkelig tunge drenge i kunstsamlernes kreds. Og dét store arbejde, som bl.a. endte med Glyptoteket, handler Mette Moltesens interessante lille artikel om.

Der er imidlertid langt fra brygger Jacobsen og hans tid til de andre miljøer og emner, som vi har på programmet i dette nummer af Siden Saxo. Vi kommer langt omkring; fra nazistiske våbenskjolde, over manglende kirkegang hos 1700-tallets bønder til kindheste og brådne pander omkring år 1600 i Næstved. Hvor tingbøgerne kan afsløre, at antallet af blomkålsører og blodtude var for nedadgående – også i den midtsjællandske købstad. Et nyt århundrede med nye spilleregler for konfliktløsning var på trapperne.

Vi løfter også sløret for de foranstaltninger, man tog i brug overfor de arme mennesker, der var så uheldige at falde i vandet i 1797. Selskabet til druknedes og skindødes redning kunne have fejret 200 års fødseldag i år. Det er faktisk vores første forsøg på at etablere en slags "redningskorps". Pionererne udfoldede stor energi og virkelyst, så vi ikke skulle blive ved med at stå tilbage for eksempelvis "barbarerne i Algier". Dér havde man nemlig allerede fundet ud af, at det var hensigtsmæssigt at fiske druknede op og prøve, om man dog ikke kunne få liv i dem igen!

Og som afslutning på både dette og årgangens følgende numre er der en lille søfartshistorie, skrevet af Erik Gøbel fra Rigsarkivet. I dette nummer lægger vi ud med historien om DFDS-skibet s/s Saxo, der sank ikke én, men hele to gange.

Charlotte S.H. Jensen, redaktør

INDHOLD

Brygger Jacobsen som antiksamlers	2
<i>af Mette Moltesen</i>	
Helligdagens forsømmelse	7
<i>af Vibeke Hammerum</i>	
Hvor er topnazisternes våbenskjolde?	15
<i>af Thorkild Kjærgaard</i>	
Selskabet til druknedes og skindødes redning	19
<i>af Gerhard Schoop</i>	
Danskerne og Europa	26
<i>af Torben Worre</i>	
Siden sidst	34
Spørgekassen.	37
Bognyt	39
Vold og mord i Næstved	40
<i>Af Lars Pohle</i>	
S/S SAXO 1907-1917.	50
<i>af Erik Gøbel</i>	

**HUSK AT BETALE DIT
ABONNEMENT!**

Hvis du ikke allerede har betalt for 1997 – og vil være sikker på at modtage næste nummer af SIDEN SAXO til tiden, skal abonnementet være betalt inden 24 marts.

Forsiden:
Maleri fra Kippinge kirke,
omkring 1680

BRYGGER JACOBSEN

som antiksamlere

DEN FRA TV-SERIEN
SÅ KENDTE BRYGGER
JACOBSENS SØN
BLEV EN AF SVÆR-
VÆGTERNE
BLANDT SIN
TIDS KUNST-
SAMLERE.
MED SIN STORE
FORMUE KUNNE
HAN GØRE
HURTIGE HANDLER
- OG DERMED SIKRE
SIG DE VÆRDIFULDE
GENSTANDE FRA ITALIEN.

.....
AF METTE MOLTESEN

Brygger Carl Jacobsen
(1842 – 1914)
som gammel.
.....

I sin åbningstale ved indvielsen af arkitekt Hack Kampmanns museumsbygning til antiksamlingen i 1906 sagde brygger Carl Jacobsen om vinterhaven: *“Den skal først og fremmest være en hvileplads imellem de to samlinger, men den skal tillige give Glyptoteket en ejendommelig karakter. Det er altid tiltalende at se noget, som ikke findes andre steder. Det hænger sammen med det, jeg sagde før. Den skal borttage det museumsagtige, som, trods alle mine bestræbelser for at frigøre mig derfor, ikke helt har kunnet undgås.*

Det er derfor, jeg har kaldt samlingen Glyptoteket for at betegne, at det ikke skal være et museum af den almindelige art.”

950 OLDSAGER PÅ 25 ÅR

Det kan måske forekomme et moderne menneske besynderligt, at Jacobsen fandt navnet *Glyptotek*, der egentlig betyder en samling af tilhuggede sten, et mindre fremmedgørende begreb end ordet *museum*, der egentlig betyder musehelligdom. Ordet *Glyptotek*, der ikke kendes på oldgræsk havde Carl Jacobsen hentet fra Kong Ludwig af Prøjsens skulptursamling i München af samme navn. Den blev også som museumsbygning et forbillede for Carl Jacobsen, der som ølbrygger ofte havde lejlighed til at besøge München.

Allerede i 1887 havde Carl Jacobsen givet en programerklæring for målet med sin antiksamling:

“Min plan er helt den samme som mit store forbillede den gamle kong Ludwig 1. havde i München: at skabe til sit fædreland en skulptursamling så smuk, så rig og så lærerig som muligt. Da Køben-

Glyptotekets festsal udsmykket med romerske sarkofager og statuer.

Wolfgang Helbig
(1839 – 1915)
Carl Jacobsens agent i
Rom 1887 – 1914
og hans hustru Nadina.

.....

havn i den henseende er et ubeskrevet blad, kan man begynde, hvor man vil. Da man jo ikke kan vælge, hvad man ønsker sig – en ny Barberini Faun eller Ilioneus (to berømte statuer i München) er ikke til at få – men kun, hvad der bliver tilbudt en, så mener jeg, at jeg foreløbig må købe det bedste, ligegyldigt om det er en statue, en buste eller andet.

Forkærlighed for sarkofager har jeg ikke – tværtimod: Som De siger, har de ofte kun antikvarisk interesse. Jeg har imidlertid haft lejlighed til at erhverve en række sarkofager, der hører til de allerinteressanteste. Jeg finder dem derudover også meget dekorative – ja stemningsfulde. Jeg ville derfor gerne erhverve de sarkofager, der er tale om. Med forkærlighed vil jeg drage omsorg for at samle en række statuer, hoveder, ja overhovedet skulpturer af første rang. Glyptotekets "specialitet" skulle efter min mening være dette: at vise mine medborgere det skønneste som kunsten kan skabe og har skabt. Foruden disse i egentligste og skønneste forstand af ordet kunstværker, ville det også være interessant at repræsentere typer af de forskellige fremstillinger, som har spillet en større rolle indenfor den antikke skulptur for eksempel kejserstatuer, præster, vestalinder".

Dette manifest var indeholdt i et brev til den tyske arkæolog Wolfgang Helbig, som Jacobsen var kommet i kontakt med i maj 1887, og som i

de følgende 25 år skulle blive Carl Jacobsens agent i Rom til et fast årligt honorar på 5000 Franc. I denne periode skaffede Helbig Jacobsen mere end 950 skulpturer og etruskiske oldsager til Glyptotekets samlinger.

ADLEN HOLDT ANTIK-UDSALG

W. Helbig kom fra Dresden, men bosatte sig i Rom i 1865 og blev der til sin død i 1915. Som vicedirektør på Det tyske Arkæologiske Institut i Rom var han meget velinformeret om alle udgravninger, der blev foretaget, og skrev beretninger om dem til instituttets skrifter. I 1887 forlod han instituttet og slog sig ned i den pragtfulde renæssancevilla Villa Lante på Gianicolohøjen; her levede han som formidler mellem kunsthandlerne i Rom og museumsejerne i Europa og Amerika. Hans hovedklient var Carl Jacobsen. Rom var efter Italiens samling blevet hovedstad i et stort land, og den lille pavestad måtte udbygges med nye boligområder, veje, jernbaner o.s.v. Ved disse byggearbejder kom mange oldsager for dagen, og de, der ikke blev købt af de offentlige samlinger i Rom, blev solgt til udlandet. "Fra 1887 er de bedste stykker, som ikke blev holdt tilbage af den italienske regering, erhvervede til Glyptoteket" sagde Carl Jacobsen i forordet til sit katalog fra 1898.

En anden kilde til mange erhvervelser opstod, da de gamle romerske adelsfamilier kom i økonomiske vanskeligheder efter et par store bank-krak i 1893. For at beholde deres paladser, solgte de ud af deres antiksamlinger.

Helbig var gift med en russisk prinsesse og havde gennem hende adgang til de fyrstelige kredse i hele Europa. Han spillede kort og gik på jagt med de betrængte romerske adelsmænd, og fik her lejlighed til at sikre mange fine antikke skulpturer til sin rige køber i Danmark. På denne måde kom dele af familierne Borgheses og Sciaras samlinger til København.

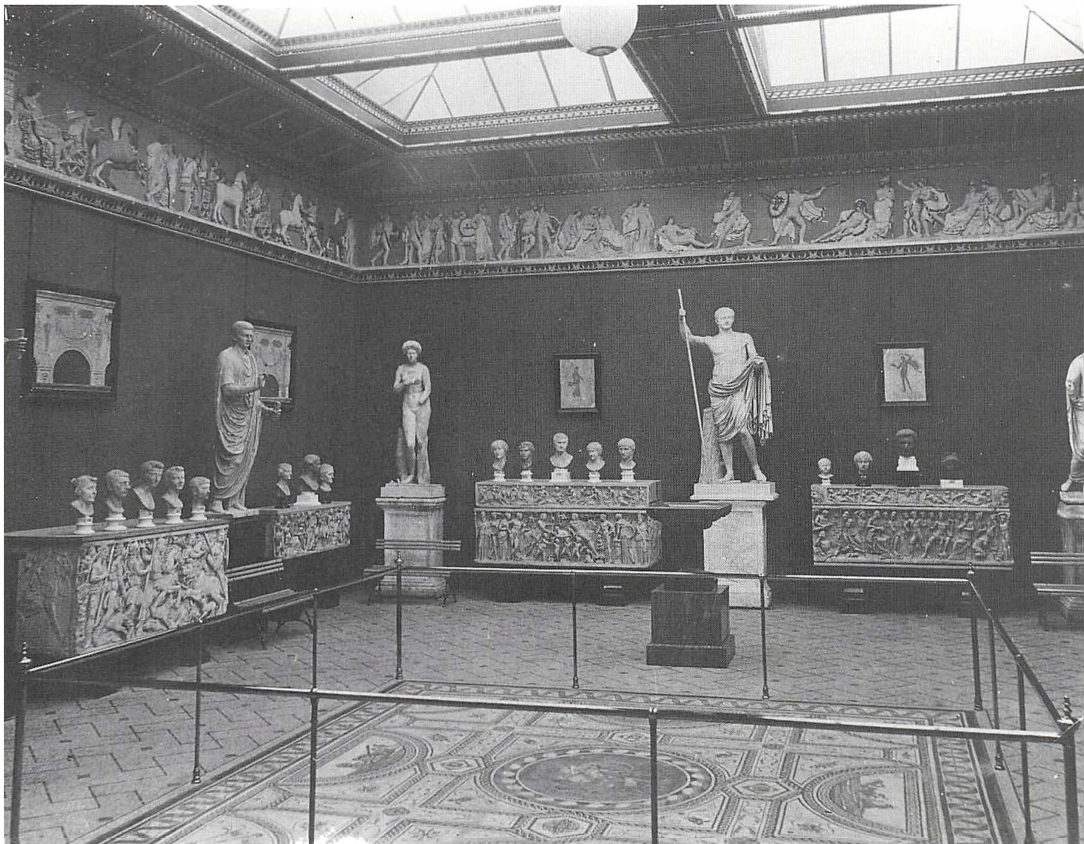
Et af de tidligste køb, der blev formidlet gennem Helbig, var en samling romerske portrætter, der kom fra en familiegrav i Rom, og heriblandt var det fine portræt af statsmanden og feltherren Pompejus Magnus, der stadig må anses for et af Glyptotekets stjernestykker. Disse portrætter

kom til at danne en kerne, hvorom Jacobsen og Helbig opbyggede en samling af romerske portrætter, der er enestående i verden. Ikke underligt, at Jacobsen satte stor pris på verdensmanden Helbig: *"Jeg ved ikke, om jeg skal beundre Dem mere som videnskabsmand end som købmand"*, og siden, *"Jeg begynder virkelig at tvivle på, om De er en lærd professor eller snarere en middelalderlig trolldmand, der kun behøver at ryste træet for at der falder guldæbler ned i skødet"*. Hertil svarede Helbig beskedent: *"Når det undertiden lykkes mig at gøre et virkeligt kup, så skylder jeg det ene og alene et medfødt instinkt for, om de folk som jeg forhandler med har brug for penge eller ej."*

Og Jacobsens force var, at han indtil oprettelsen af Ny Carlsbergfondet i 1902 havde mange penge, som han kunne handle meget hurtigt med. I korrespondancen med Helbig ser vi, at det var muligt pr. brev fra Rom at tilbyde et kunstværk til salg og få svar og evt. en veksel med penge indenfor en uge.

KOPI AF TRUEDE GRAVMALERIER

Carl Jacobsen besøgte jævnligt Rom, hvor han og Helbig tog kunsthandlerne fra en ende af og så, hvad der var på markedet. Under et besøg i Rom i 1892 besøgte Jacobsen de malede grave i Tarquinia og blev betaget af det liv og den farvepragt, der var i gravmalerierne. Han så, at billederne var i stærkt forfald og besluttede ved Helbig hjælp at få et sæt kopier af gravmalerierne udført, før de gik til grunde. Det blev et stort og dyrt projekt, som kom til at vare frem til 1910, men gav Glyptoteket det eneste komplette sæt kopier af de dengang kendte malerier. Kopierne udsmykkede væggene i antiksamlingen og i Helbig Museet, den samling af oldsager fra Mellemitalien, som Jacobsen havde grundlagt i 1891 og som nu kaldes Etruskersamlingen og befinder sig museets kælderetage. Denne samling adskiller sig væsentligt fra skulptursamlingen ved at være en kulturhistorisk snarere end en kunsthistorisk.

.....
Glyptotekets festsal i det gamle Glyptotek på Carlsberg ca. 1896.

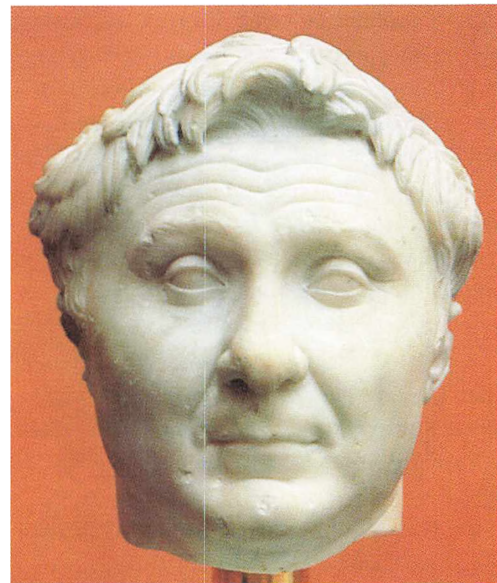
storisk samling. Her er terrakottadekorationer fra etruskiske templer, bemalede vaser fundet i etruskiske grave både de lokalt fremstillede kar og deres fine græske importerede forbilleder, her er bronzetrefødder og røgelseskar og dele af stridsvogne og en meget fin samling askeurner.

Jacobsen oprettede en særlig konto til indkøb til Helbig Museet, som han døbte det, og den eksisterede i mange år. Etruskiske og italiiske oldsager var ikke meget på mode og kunne fås for en billig penge. De vakte dog megen interesse i København, hvor Jacobsen kunne hævde, at "alle damer er mere eller mindre arkæologer, og forståelsen for arkæologiske sager er uendelig meget mere udbredt hos os end forståelsen for kunst". En interesse som stadig kan mærkes.

Carl Jacobsen var meget interesseret i kunst, men han var også fremsynet i sin interesse for at formidle kunsten, dels ved at gøre sit Glyptotek åbent for den almindelige borger og stille vinterhaven til rådighed som hvilested, dels ved at sørge for kataloger til og omvisninger i samlingerne. Til Helbig siger han: "Deres skatte skal ikke stå stumme hen i en fin opstilling, de skal gøres levende og talende for mængden".

Carl Jacobsen samlede også "moderne" skulpturer, det vil sige værker af Thorvaldsens elever H. W. Bissen og J.A. Jerichau samt de siden så forkætrede franske salonskulpturer af kunstnere som Paul Dubois og Alexandre Falguière. Ligesom borgerskabet i Paris og det øvrige Europa hyldede Carl Jacobsen en konservativ smag, som den, der blev repræsenteret på de årlige udstillinger, *Le Salon*, i Paris. Han var imponeret af den høje tekniske kunnen blandt de franske billedhuggere, og de behandlede emner faldt i hans

Portræt af Pompejus Magnus, marmorkopi af bronzeariginal, der stod i Pompejus' teater i Rom.

smag. Udgangspunktet kunne være historisk, mytologisk eller litterært, men behandlingen var moralsk eller sentimentalt. Tidens smag for de mere pikante mytologiske og litterære emner, der også gav publikum lejlighed til at se de nøgne marmorlegemer i en tid, der ellers var temmelig tildækket. Jacobsen drog selv til Paris og udvalgte de værker, som han gerne ville have udført i marmor. Portrætbuster af tidens store mænd både indenfor videnskab, politik og kunst dannede en værdig pendant til de romerske portrætter. "*Ingensinde har ... billedhuggerkunsten siden oldtiden blomstret i noget land så frodigt – ja ligefrem overvældende – som i det sidste decennium i Frankrig,*" skrev Carl Jacobsen i 1888.

Det folkeopdragende lå Carl Jacobsens hjerte nær, og især billedhuggerkunsten ansås for at kunne formidle ideen om det skønne og de idealer han dyrkede i tiden var netop udsprunget af interessen for den antikke skulptur.

Mette Moltesen er museumsinspektør på Glyptoteket

Faksimile af etruskisk gravmaleri i Tomba del Triclinio i Tarquinia, ca. 470 f.Kr.

LITTERATUR:

- Carl Jacobsen: Ny Carlsberg Glyptoteks Tilblivelse. København 1906.
 Mette Moltesen: Wolfgang Helbig, brygger Jacobsens agent i Rom 1887-1914. København 1987.
 Kristof Glamann: Øl og Marmor. København 1995.

HELLIGDAGENES FORSØMMELSE

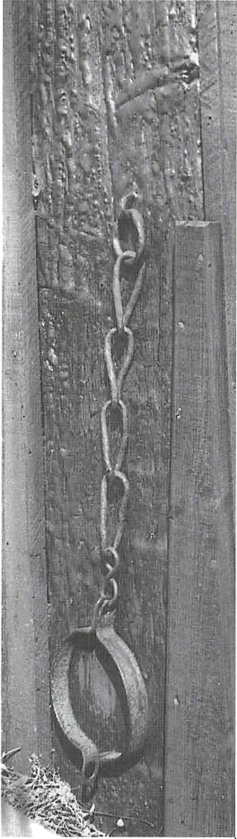

NÅR MEDIERNE MED JÆVNE MELLEMRUM TAGER TEMPERATUREN PÅ DANSKERNES FORHOLD TIL KIRKEN, BLANDER DOMSBASUNERNES GJALDEN SIG MED RYGTER OM STIGENDE KIRKEGANG. FORHOLDET MELLEM FOLK OG KIRKE HAR VÆRET PROBLEMATISK I STØRSTEDELEN AF TIDEN EFTER REFORMATIONEN, OG DEN FOLKELIGE OPBAKNING HAR VEKSLT MED DET ÅNDELIGE KLIMA OG DE SOCIALE FORHOLD.

.....
AF VIBEKE HAMMERUM

Offentligt skriftemål, hvor man bekendte sin brøde foran hele menigheden hørte til de kirkelige sanktioner i 1700-årenes begyndelse. Men så kunne man også bagefter få tilgivelse sådan som denne synder fra Kippinge kirke, omkring 1680. Men her er der vist tale om privat skriftemål, hvor kun præsten og synderen er tilstede. Og så Gud, naturligvis, som lige langer en rødklædt arm ud af himlen og velsigner med.

(Foto: Jens Jørgen Frimand)

Den pietistiske konge, Christian den Sjette, forsøgte at tvinge folk i kirke med håndfaste foranstaltninger – mulkt (dvs. bøde) eller gabestok foran kirken for dem, der ikke passede deres kirkegang! Men efter kongens død i 1746 blev de skrappe regler kun håndhævet lemfældigt.

.....

Pastor Dischers
sognekirke i Birkerød
(Foto: Nationalmuseet)

det attende århundrede blev kirken udsat for voldsomme påvirkninger af den omsigribende Oplysning, med dens verdslige opfattelse af samfundet og synet på mennesket som et selvstændigt individ.

Mod slutningen af århundredet lader det til, at forholdet til kirken har været så tyndslidt, at en dansk biskop var tæt på at opgive sit embede, og lade sidste mand lukke og slukke. Men kirken lod sig heller ikke dengang slå omkuld af en smule modstand.

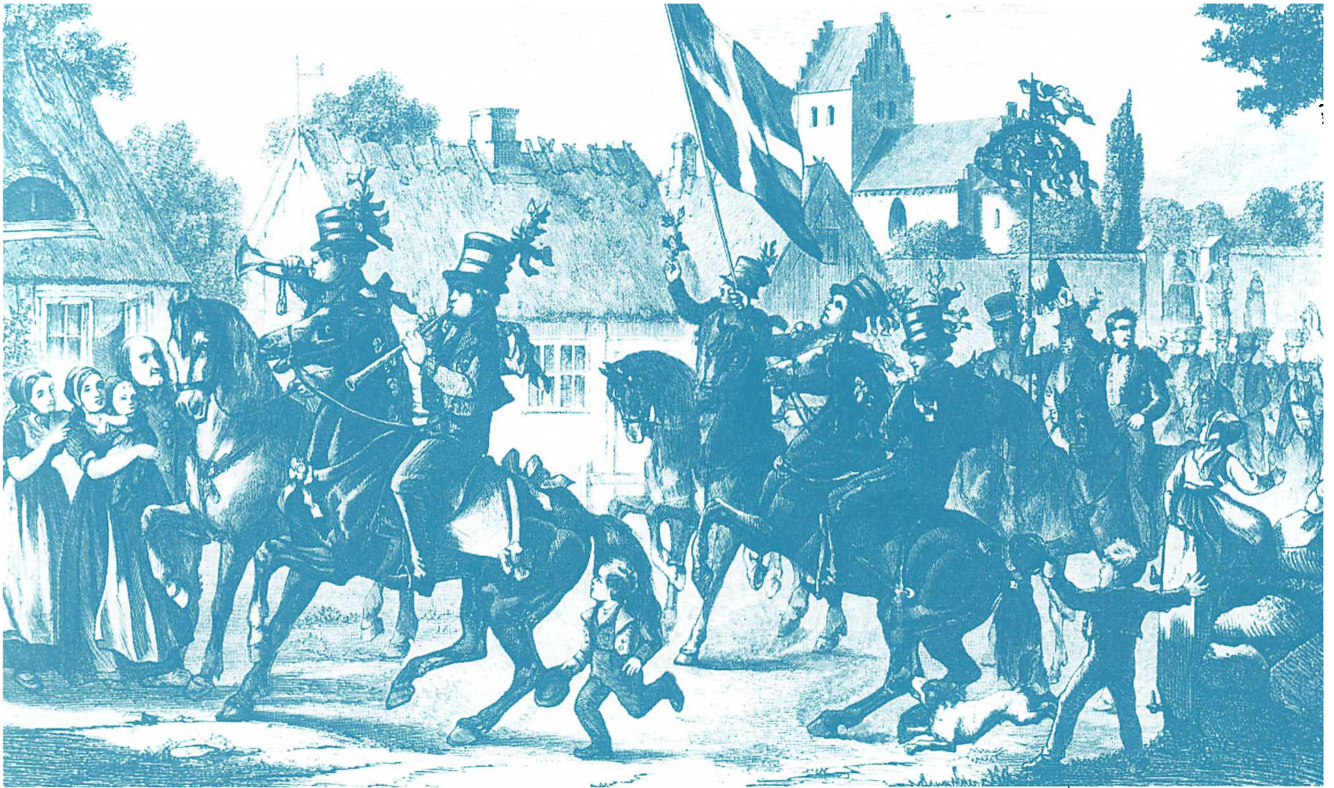
CIVIL ULYDIGHED?

Så længe kirken var statsadministrationens forlængede arm, måtte forholdet til befolkningen nødvendigvis være modsætningsfyldt. Mange beretninger vidner om opsætsige sognebørn. Men ligegyldige, trættekære eller drikfældige præster fremmede heller ikke befolkningens velvilje. Kancelliet prøvede gennem årene med forskellige forordninger – og vekslende held – at få sat skik på kirkegangen. Christian den Sjettes pietistiske helligdagslov fra 1735 tvang folk i kirke med trusler om mulkt og gabestok. Men loven

var hverken populær hos præster eller menigheder, og efter kongens død i 1746 blev den kun håndhævet lemfældigt.

Efter Struensees antikirkelige reformer, påtænkte regeringen en stramning af helligdagsloven og foranstaltede i 1773 en undersøgelse af "Helligdagens forsømmelse og Vanære". Viborg og Sjællands stifter blev anmodet om en indberetning, og i Viborg stift meldte 67 præster tilbage til biskop Christian Rottbøll. Konklusionen på undersøgelsen fra Viborg blev, at kirkegangen blev forsømt i en grad, der ligner civil ulydighed. Og den altover skyggende årsag var hoveriet. Hvis bønderne ikke – imod gældende lov – skulle arbejde om søndagen for godsejerne, måtte de bruge passe deres egne jordlodder, køre til mølle eller sælge afgrøderne i købstæderne. Et festligt lag måtte heller ikke forsømmes, så sommerfester og gilder blev holdt i den sparsomme fritid. Når der blev ringet til gudstjeneste søndag morgen, kunne præsterne derfor til deres frustration konstatere, at en god del af sognebørnene udeblev. Enkelte sognepræster meldte om en kirkegang, der lå på ca. 10 – 20%.

SØNDAGSARBEJDE

Med få undtagelser sendte også de sjællandske landsogne indberetninger om svigtende kirkegang. En af de mest udførlige er signeret den 24. november 1773 af sognepræst Peder Discher i Birkerød. Også i Nordsjælland blev søndagen brugt til hus- og markarbejde, brændehugning i skovene, til at grave tørv og til gødskning. Det faldt især præsten for brystet, at bøndernes forretninger åbenlyst blev drevet i kirketiden: *“Skal noget købes og sælges, skeer det snarere om søndagen end nogen anden dag. Af dette anført skeer alle Slags, endog imedens Gudstjenesten varer. Kramboder og Værtshuse staar aabne og deraf udsælges om Søn- og Helligdagene lige som de andre.”*

Da Birkerød var nærmere magtens centrum i København kunne man vente, at øvrigheden var forbilledlig i sin hukommelse af hviledagen. Men virkeligheden var en anden. For Discher var meget fortørnet over det reparationsarbejde, der blev foretaget ved det krongods, som lå i sognet: *“Det publique og Kongens Arbejde drives om Søn- og Helligdagene som til andre Tiider. Reparationer ved Hirschholm og Sophienbergs Slotte*

fortsættes uden Forskiel, end ikke Paaske-Festen er blevet sparet. Endnu i denne Sommer nedrammes Pale ved Slottet om Søndagen og Mandagen holdes frie. Til en Vejs Brolægning drives Arbejdet paa denne Tiid uden Ophør”.

Hørsholm – eller Hirschholm slot som de tysktalende konger kaldte det – havde senest været en yndet residens for Christian den 7. 's hof. Men det smukt beliggende, og prægtigt udsmykkede slot var, med sit piloterede fundament, en skrøbelig konstruktion. Og efter Struensees fald i 1772 ville kabinetssekretær Ove Guldberg rive det ned. Projektet blev dog udsat, og istedet foresøgte man at udbedre skaderne.

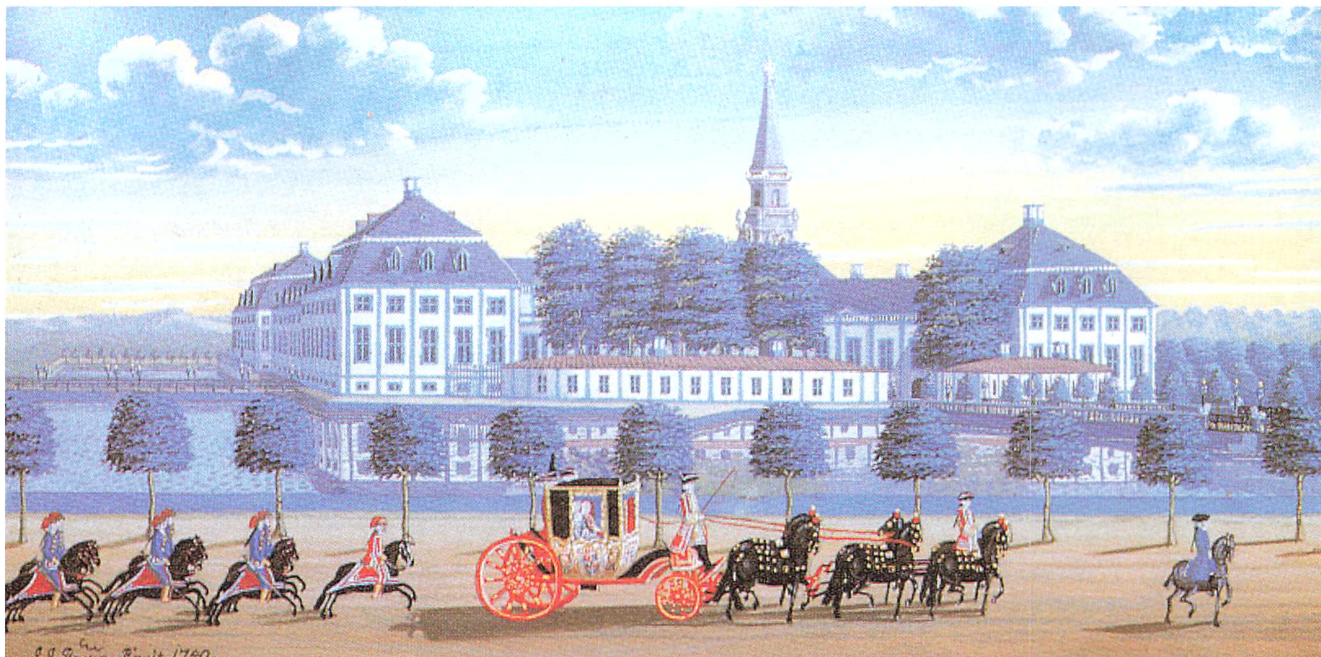
DRIK OG KORTENSPIK

Men der var andre – og mere kirkelige – problemer forbundet med slottet og dets virksomhed: *“Uden at mælde om Struensees Tiid, da der hver Søndag var fastsat Jagt, som begyndte tilligemed Gudstjenesten paa Hirschholm, saa er her allerede for den Tiid af Jagtbetientere anstillet Jagter om Søndagene, hvorved Bønderfolket maae gjøre Tjeneste, skrev den fortørnede Discher. Og proble-*

Riden sommer i by var en anden af de forteelser, som pastor Discher ikke holdt af. Men skikken fortsatte langt ned imod vor tid.

(Tegning af Knud Gamborg, 1867)

.....

Hørsholm slot med den kongelige karet i forgrunden. Også kongens bønder blev sendt på søndagsarbejde, fx i forbindelse med jagter. Hørsholm var annekssogn til Birkerød, og på de dage kunne pastor Discher ikke just glæde sig over fremmødet!
(Akvarel af J.J. Bruun)

met har været meget aktuelt for ham, eftersom han skrev sin indberetning i jagtsæsonen.

Hørsholm slot havde sin egen kirke, men Hørsholm by var annekssogn til Birkerød, og det var nogle af indbyggerne utilfredse med: *“Siden den bevægelse paa Hirschholm for nogle aar siden, for at faae en egen Kirke og Gudstieneste lader det, som Indvaanerne med Fliid ville vise, at de ingen Lyst haver at komme her til Kirken. De, der især skulde foregaa andre med et godt Eksempel, var de forsømmeligste”*. Det havde især såret pastor Discher at amtmanden, som boede på en gård dér i sognet aldrig satte sine ben i den lokale kirke, men foretrak hof-prædikant Qvist i København. Den slags var ikke opbyggeligt, mente Discher: *“Deslige Eksempler kan ikke andet gjøre en slem Virkning for Almuen i henseende til Søndagenes Helligholdelse, i hvor meget der end bliver talet og vidnet derimod. Kroerne besøgte meere end Kirken. Søndag Formiddag anvendes til Arbejde, og Eftermiddagen tillige med Natten til Drik og Kort-Spil.”*

NED MED KROERNE?

Tiden var efter alt at dømme løbet fra helligdagsloven, men alligevel havde Guldbergs kabinet udbedt sig præsternes forslag til stramninger.

Discher greb tilbage til den for længst afdøde, puritanske statspietisme med sit forslag om *“at de unødvendige Kroer, der er til ingen Nytte for Rejsende, men til Fordærvelse for Sæderne, og til Hinder for Gud Ords Virkninger, blive afskaffede, og at den sædvanlige Sommer-Riden, der haver en række af Søndages Øll-Gilder, megen Uordentlighed og Liderlighed i Følge med sig, bliver indskrænket. At de til Søndagenes Vanhelligelse forførende eksempler saa vidt mueligt bliver formindskede”*. En sådan forholdsregel ville selvfølgelig have vakt folkelig modstand. Derimod er der mere ræson i Dischers overvejelser om, at øvrigheden bør undlade at lægge beslag på folkets arbejdskraft i kirketiden. Han foreslog, at bl.a. alt reparationsarbejde på slottene blev forbudt på søn- og helligdage, og at man måtte gøre en indsats for at formå øvrigheds personer og embedsmænd til at *“gøre Gudstienesten paa Søndagen den tilbørlige Ære”*. Men så glemte Discher sit lutherske bekendelsesgrundlag og gik over gevind med forslaget om at embedsmændene skulle blive *“forbundne til, at forsyne sig ved Alteret, om deres gode Forhold i denne Henseende, hver gang de skulde modtage deres Løn”*. Meningen var altså, at embedsmændene skulle forpligte sig til at gå til alters, og på den måde vise sig som forbilledlige kirkegængere. Sådan kan man imidler-

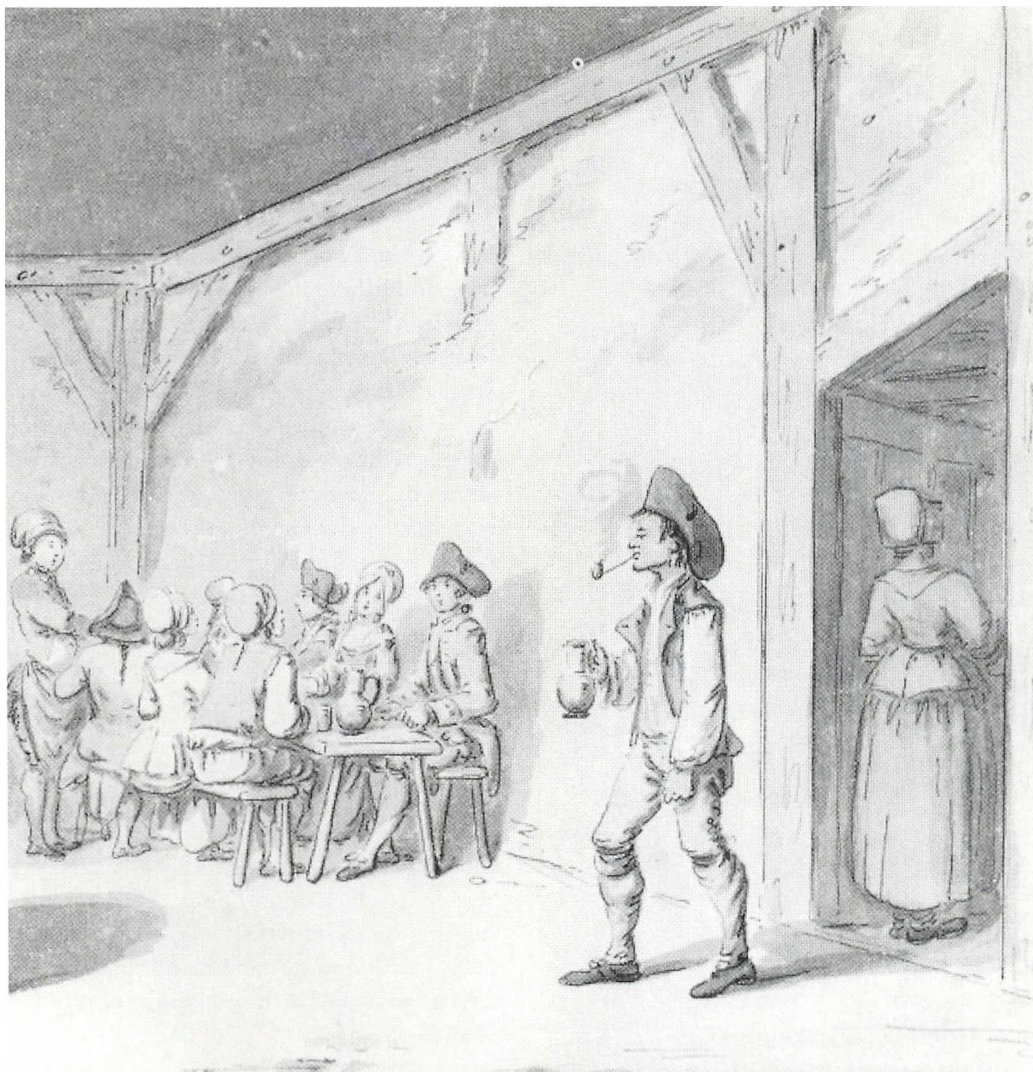
tid ikke bruge nadveren, der er en deltagelse i fællesskabet med Kristus, og ikke en gunstig lejlighed til at demonstrere den gode vilje for Gud og hvermand.

Indtil nu havde Dischers indberetning kun berørt de ydre forhold omkring gudstjenesten. At få folk i kirke var én sag. At holde kirkegængernes opmærksomhed fangen var en anden. Men enkelte var villige til at indrømme, de to ting måske kunne hænge sammen. Den vigende kirkegang var på Guldbergs tid en gammel nyhed. Men ingen på regeringsplan havde haft vilje til at gøre noget ved problemet. Og nu antyder Discher, at selve gudstjenestens udformning var uhensigtsmæssig. *“Trolovelser og Bryllupper, som paa Landet holdes om Søndagene foraarsager*

meget ofte, at Gudstienesten opholdes og Kiedsommelighed opmærkes. Desforuden hænder det og, at een og anden af Følgeskabet kommer halvbeskienket i Kirken og giver Forargelse, uden at mælde hvad som skeer siden efter.” Godtnok var de store bryllupper og trolovelser blevet forbudt, men pastor Discher mente nu, at det ville være en fordel, hvis bryllupper om søndagen ganske enkelt blev forbudt. Det ville *“stoppe Søndagenes Vanhelighed”* og *“sætte Præsten i sikkerhed”*, mente han.

KUN EN TINES PRÆDIKEN

Da pastor Discher skrev sin indberetning i 1773 kunne højmessens – ifølge ritualet fra 1685, som

.....

Der er fuld damp på pi-
ben og øl i kanden. Og
mon ikke der bliver spil-
let kort ved bordet?
Cramers tegning fra slut-
ningen af 1700-årene vi-
ser interiøret i en af de
kroer, som pastor Di-
scher brød sig meget lidt
om.

stadig gjaldt – let vare i to eller to-en halv time. Formessen var en forholdsvis konstant størrelse, som med sine bønner, tekstlæsninger og seks salmer lagde beslag på den første time. De variable faktorer var prædiken, den efterfølgende overhøring af konfirmander – katekisationen – og eventuelle kirkelige handlinger, som på landet hang organisk sammen med søndagsgudstjenesten. Præsten måtte ifølge ritualbogen “kun” prædike i op til en time. Et faktum, der med tanke på prædikanters ulige fordelte nådegaver og tilhørernes ligeså ujævne koncentrationsevne, var en gængs undskyldning til forfald.

Det havde naturligvis også rødder i pietismen, når kirkeinspektionen forsøgte at lægge en dæmper på et brudefølges feststemning og klædedragt. Ikke alle præster delte Dischers interesse i

at få troløvelsen og den efterfølgende vielse væk fra højmessens. I byerne var det blevet fint at holde bryllup uden for normal kirketid, og dér klagede mange præster til gengæld over den forøgede arbejdsbyrde.

ALENLANGE SALMER

Det ligner et hip til det biskoppelige opsyn, når Discher foreslår, at der bør foretages en forbedret inspektion af de enkelte sogne. Han vil have sat særlige inspektører på opgaven, da biskoppens årlige visitatsrejser langt fra når stiftet rundt. For, som han siger, *“forordninger mangler der ikke, men det er uden nytte, så længe Syn og Eksekution fattes”*.

Afslutningsvis lyder der et stille hjertesuk, som røber det problem, som få år senere blusser op i fuld lue; *“Maaske gjorde det og noget til Gudstjenestens Ære, om vor Kirke-Psalme-Bog blev forbedret”*. Mere skriver han ikke, men netop disse linier fortæller, at menighedens forhold til salmebogen mange steder var anstrengt.

På dette tidspunkt brugte landmenighederne den såkaldte Kingo’s salmebog fra 1699, mens slotskirkerne brugte Pontoppidans – pietismens – salmebog fra 1740. Begge samlinger indeholdt de gamle reformationssalmer plus tekster af Thomas Kingo, som – fraset hans øvrige kvaliteter – ikke havde for vane at fatte sig i korthed. For mange kirkegængere fra både slot og hytte var det en lidelse at synge sig igennem de alenlange salmer. Det var mange præster opmærksomme på, og de havde også andre indvendinger. 1700-årenes oplysningsbevægelse havde fået tag i teologien, og de gamle lutherske læresætninger begyndte at vige for tidens fornuftsorienterede og afmytologiserede kristendomsforståelse. Dvs. man begyndte at distancere sig til den gamle kristendom med dens underer, bibelske udtryk, engle, djævle og hændervridende syndere. De gamle salmer repræsenterede en svunden tid og havde, selv efter mange konservative præsters mening, en uheldig indflydelse på det moderne menneskes verdens- og selvforståelse.

Og der forestod et stort arbejde med at oplyse almuen, som endnu klyngede sig til den gamle overtro.

.....

“Gud – mit Hierte er beredt” synger både far og mor på titelbladet til Kingo’s salmesamling “Aandelige Siunge-Koors Første Part” fra 1674, som ganske vist ikke blev brugt i kirken. Tilsyneladende var beredvilligheden til at synge med på de ofte meget lange salmer dalet noget i 1700-årenes slutning.

MODERIGTIG SALMEBOG

Det kom ikke Peder Discher til gode, at Ove Guldberg i 1778 udgav en ny forordnet og moderniseret salmebog. Den blev introduceret i købstadskirkerne og skulle, af flere hensyn, først indføres på landet på et senere tidspunkt. Myn-dighederne ville ikke belaste bøndernes sårbare økonomi, og man kalkulerede endvidere med en dominoeffekt, når den oplyste borgerstand havde taget de ny salmer til sig. Sådan kom det ikke til at gå.

Discher havde næppe grund til ærgrelse, da salmebogen med dens moderigtige, højtravende Klopstock-inspirerede poesi blev dårligt modtaget. Men det var først efter Guldbergs og censu-rens fald i 1784, at kritikken over salmebogen, ja af kirkegang og kirkeritual i det hele taget, for alvor kom til orde. Discher døde i 1783, og fik ikke denne udvikling med. Med blot ti ekstra le-veår kunne han have bevidnet firsernes spirende samfundsreformer og heftige kirke debat.

REFORMIDÉER

Som lyn fra en klar himmel kom i 1785 et for-slag til en radikal gudstjenestereform fra tidens fejrede modepræst, kgl. hofkonfessionarius Christian Bastholm. I kølvandet fulgte en pen-nefejde, som optog sindene overalt i tvillingriget Danmark-Norge. Mange biskopper, præster og dannede lægfolk blev provokeret til at overveje Bastholms tiltag. En nærlæsning af fejdens skrif-ter viser, at mange ønskede en stramning af den lange gudstjeneste. Næsten alle præster meldte om problematiske menighedsforhold, og de var især frustrerede over, at det almene kendskab til den kristne lære led under den dårlige og ilde be-søgte undervisning på landet. Næsten alle debat-tører ønskede enkle og korte salmer i en letfatte-lig poesi. En enkelt af bidragsyderne, sognepræst Christoffer Nyholm i Munkebjergby, satte end-da sit navn ind på de kritiske udtalelser om de re-elle problemer bag den svigtende kirkegang: ho-veriet, mangelfuld skolegang, ligegyldige præster og dårligt vedligeholdte kirkebygninger. For mange kirkegængere var gudstjenesten ikke an-det end en "tom ceremoni" skrev Nyholm.

Den store forventning til en "forbedret" og

Thomas Kingo.

forkortet gudstjeneste med tidssvarende salmer, og til en forbedret kristendomsundervisning tvang tilsidst den nølende biskop over Sjællands Stift, Nikolaj Edinger Balle, til handling. Men det var en svær kamel at sluge for biskop Balle, som ikke ville gøre offentlige indrømmelser over for ærkerivalen Bastholm.

SKØDESLØSE KIRKEGÆNGERE

Hjælpen kom fra Ringsted, hvor den resideren-de kapellan Henrich Ussing, en begavet, men stridbar skikkelse, havde tænkt hele den danske kirkeordning igennem. Hans seks bind store værk "Kirkeforfatningen i de kongelige danske

Stater” indeholdt blandt meget andet en revurdering af såvel den ydre gudstjenesteordning, som selve ritualet. For Ussing var der ingen tvivl om gudstjenestens hensigt, Guds herliggørelse og menneskets forbedring. Men manglende omtanke og århundreders vanetænkning havde for længe haft en negativ effekt på kirkegangen. Ussing mente, at embedsmændene i hovedstaden ikke havde betænkt *“at Landsbyfolk, foruden deres ganske fornødne Morgensysler ved Huset, har ofte en lang og ond Vei til Kirke, halve og hele mile”*. Man havde tilsyneladende heller ikke overvejet, at der i mange landsbykirker var *“belg Mørkt”* klokken otte om vinteren.

Ussing plæderede nu for, at højmassen på landet blev flyttet fra de forordnede tidspunkter, klokken syv om sommeren og klokken otte om vinteren. I stedet skulle tidspunktet ligge mere belejligt op ad formiddagen, helst klokken ti. Det var Ussings erfaring, at de, der boede nærmest ved kirken kom sidst. *“Gudstienesten begynder, og oftest ere der da meget faa nærværende; Tid efter anden komme de, og mange komme endogsaa med Bulder; Kirkedøren slaaer nogle Steder i efter hvert andet Menneske, saa hele Kirken lyder af Knaldet”*. Det kunne naturligvis også ske, at kirkegængerne først stillede, når kirkeklokkens ringen signalerede, at prædiken skulle begynde. Derfor harcelerede Ussing over *“den hæsselige Brug af at ringe i Prædikestol”*, som efter hans mening kun tjente til at skabe flere skødesløse kirkegængere, og bilde folk ind, at sange og bønner før prædiken ikke var så vigtige, men godt kunne springes over.

På mere end firs sider gennemgår Ussing med både vid og viden salmelitteraturens mangler og stiller et detaljeret forslag til en ny kirkesalmebog. Dette udkast tilgodeså både kirkens progressive og tilbageholdende fløj, og det blev arbejdsgrundlaget for den næste salmebog.

USSING VANDT

Trods alle anstrengelserne fik præsterne ikke nogen ny officiel gudstjenesteordning og måtte nøjes med løbende småjusteringer. Og hen ad vejen blev gudstjenesten i al stilfærdighed slanket til alles tilfredshed. Men under indflydelse af Oplysningstidens teologi måtte befolkningens

kristendomsundervisning støttes af en moderniseret katekismus og salmebog. Og dette problem blev hurtigt løst. Fra 1791 blev biskop Balles lærebog brugt til undervisning af ungdommen. I 1798 kom Danmarks besynderligste salmebog nogensinde; Evangelisk-Kristelig Psalmebog, som var næsten klinisk rensset for gammel luthersk kristendom, metaforer og bibelsk billedsprog.

Ussings forslag havde sejret. Disse bøger skulle liste en moralsk opbyggelig religion ind i bevidstheden på den almue, som med stavnsbåndets ophævelse kunne tage skæbnen i egen hånd. Og på den anden front skulle bøgerne pacificere det voksende antal dannede kritikere, som mente, at kristendommen – og da især i den lutherske udgave – var en fornærmelse imod den menneskelige fornuft.

Disse rationalistiske menighedsbøger fik kun kortvarig og betinget succes. I det 19. århundrede kom modreaktionen med vækkelsesbevægelserne og Grundtvig – og med Grundloven, Folkekirken og religionsfriheden.

Hvis Peder Discher kunne være med os i dag, ville han nok konstatere, at sognebørnene – præstens egentlige arbejdsgivere – fortsat betaler hans underhold. Og at de går i kirke, når de har lyst og lejlighed.

Vibeke Hammerum læser teologi

KILDER OG LITTERATUR:

- Landsarkivet f. Sjælland, m.m; Sjællands Stift. Indberetning og betænkning vdr. helligdagens vanhelligelse
 Det Kgl. Bibliotek; diverse publikationer fra Den liturgiske Fejde.
 Georg Hansen: Præsten på landet i det 18. århundrede, 1947.
 J. Holmgård: Bonden, Kirken og Skolen. Odense 1986.
 Ludvig Koch: Oplysningstiden i den danske kirke 1770 – 1800. Kbh. 1914.
 H. Ussing: Kirkeforfatningen i de danske stater. bd. 4, 1del, Sorø, 1788.

Hvor er TOPNAZISTERNES våbenskjolde?

**UNDER BESÆTTELSEN
BLEV GÖRINGS OG
VON NEURATHS VÅBENSJOLDE
FJERNET FRA FREDERIKSBORG
SLOTSKIRKE – MEN HVOR
BLEV SKJOLDENE AF?**

.....

AF THORKILD KJÆRGAARD

I årene 1938-41 blev fire ledende nazister dekoreret med Dannebrogssordenes Storkors: rigsudenrigsminister Konstantin von Neurath (1938), feltmarskal Hermann Göring (1938), rigsminister for teknik Fritz Todt (1941) og endelig, som den sidste, von Neuraths efterfølger som rigsudenrigsminister Joachim von Ribbentrop (1941). Som mange vil vide, giver Storkorsret til at få sit våbenskjold op i Ridderkapellet i Frederiksborg Slotskirke. Men ved befrielsen i 1945 var ingen af de fires våbenskjolde at finde i kirken. Hvor var de blevet af, og hvem havde fjernet dem? Hvad blev der af Hermann Görings, von Neuraths, Fritz Todts og von Ribbentrops storkorsvåbenskjolde?

Rigsudenrigsminister
Konstantin von Neurath
blad i Ordenskapitlets
våbenbog på Amalienborg

(Foto: Hans Petersen)

Da Görings våbenskjold efter befrielsen blev meldt savnet, ilede Herluf Jensenius til undsætning med en tegning af det forsvundne skjold, som han mente, det måtte have set ud.

Det ledsagende digt leverede Jensenius' faste makker Viggo Barfoed under pseudonymet "Ærbødigt".

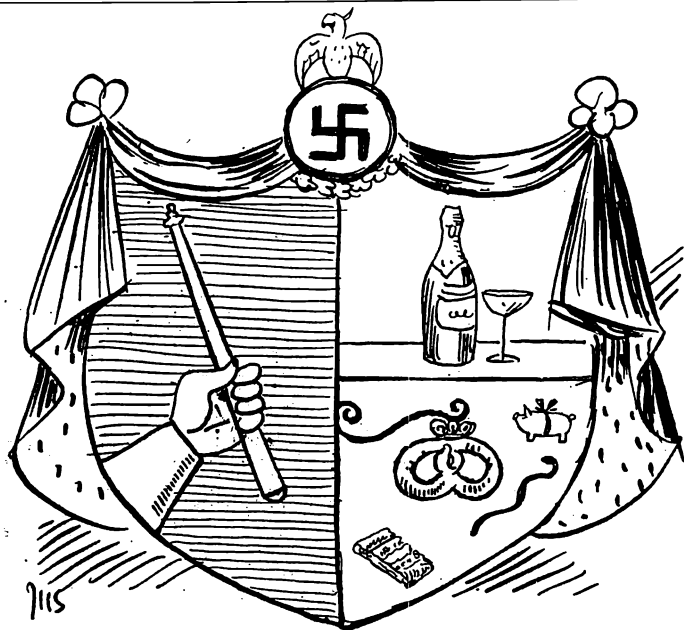
Dagens Ærbødigt

Görings Vaabenskjold er forsvundet fra Frederiksborg Museet.

Man efterlyser Görings Vaabenskjold, der brat forsvandt i Natten klam og kold, maaske ved List, dog muligvis ved Vold.

Det var et ganske prægtigt Vaabenskjold: En Marskalstav, en Flaske Alkohol, et Wienerbrød, Lakrids og andet Snold

Enhver Besked om Görings Vaabenskjold, saafremt det skulde være i Behold, modta'es af Andrup mellem 10 og 12.

Paa Hermann selv har man jo faaet Hold, og mange andre

Røvere fra Rold, saa blæse være med hans Vaabenskjold.

Ærbødigt

TO SKJOLDE HAR ALTID MANGLET

Med hensyn til Fritz Todt, der døde allerede i 1942, og Joachim von Ribbentrop lader sagen sig uden videre afklare. Deres skjolde har aldrig været ophængt i Ridderkapellet af den simple grund, at de aldrig er blevet udfærdiget. En forudsætning for at udfærdige et våbenskjold er, at våbenskjoldmaleren har et forlæg i Ordenskapitlets våbenbog. Slår man op på Fritz Todts og Joachim von Ribbentrops blade i våbenbogen, som findes på Amalienborg, vil man se, at begge blade er tomme. Årsagen er den i øvrigt ikke helt usædvanlige, at de to nyudnævnte storkorsriddere ikke fulgte den opfordring, de modtog ved deres optagelse i ridderordenen om at indsende forslag til, hvordan deres våbenskjold skulle se ud. I Fritz Todts tilfælde efter alt at dømme fordi han ikke ønskede at føre våben – *fører intet Vaaben*, som der står i våbenbogen – i von Ribbentrops tilfælde af ukendte årsager. Måske var han bare en travl mand.

Tilbage er von Neuraths og Hermann Görings skjolde. På deres respektive blade i våbenbogen findes en tegning af deres våben, og der er såle-

des ingen tvivl om, at deres skjolde har været ophængt i Ridderkapellet, antagelig fra en gang i 1939, indtil de blev fjernet fra deres plads på et eller andet tidspunkt før befrielsen. Ikke så få lokale modstandsgrupper såvel som enkeltpersoner med tilknytning til slotet har gennem årene gjort krav på at have fjernet Görings og von Neuraths skjolde fra Ridderkapellet, ligesom der har været adskillige meninger om, hvad der videre skete med dem. Den almindeligste teori har vistnok været, at skjoldene blev kastet ud af et vindue, og at de altså nu skulle ligge på slotsøens bund. De sikreste spor i sagen har dog længe peget mod København og ikke mod lokale modstandsgrupper eller enkeltpersoner.

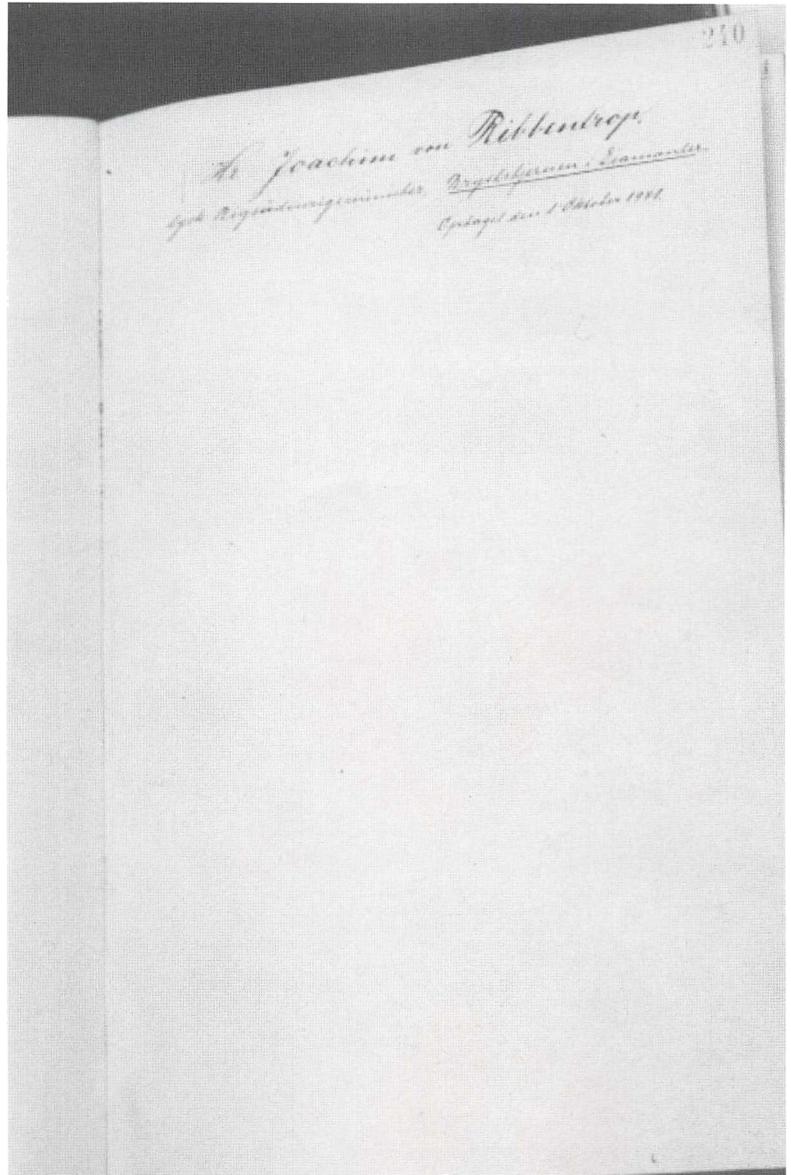
SKJOLDENE INDEMURET?

Da Frederiksborgmuseet i 1995 på en udstilling i anledning af 50-året for befrielsen viste tegningen af Görings skjold i våbenbogen, sluttede jeg mig i katalogteksten til den hypotese, at skjoldene blev fjernet vinteren 1944-45 af en gruppe københavnske gymnasiaster. Denne udstilling

og en efterfølgende kronik i Berlingske Tidende den 17. november 1995 om Slotskirken i anledning af prins Joachims og prinsesse Alexandras bryllup, hvor jeg endnu en gang kom ind på sagen om de forsvundne skjolde, affødte et brev fra advokat, cand.jur. Viggo Holst-Christensen (født 1923), hvori han blandt andet skrev: "Kort efter 5. maj 1945 oplyste jeg [chefredaktør for dagbladet Information] Børge Outze om, at jeg var blevet opfordret i vinteren 1944/45 til sammen med en anden illegal gruppe at fjerne disse våbenskjolde på Frederiksborg slot. Jeg var forhindret i anden anledning, men da det ene skjold var hjemkommet til Frederiksberg, fik jeg den ide, at i hvert fald dette skjold skulle "deponeres" i den friske cement i soklen på Frederiksberg rådhus under opførelse, hvilket skete. Stadsbibliotekar Esbech på Frederiksberg er bekendt med denne oplysning, men såfremt våbenskjoldet er udført på aluminium, vil en minesøger næppe kunne udpege stedet. Min kontaktmand var Leo Gnatt, der ligger begravet blandt de fra Tyskland hjemkomne koncentrationslejr-fanger, en grav jeg har besøgt den 24/12 hvert år siden."

Sporene, som pegede mod København, bliver således bekræftet, og jeg tror, at man med dette kan anse sagen om de fire nazistiske toppolitikeres våbenskjolde for opklaret: to skjolde har aldrig eksisteret, mens Görings og von Neuraths skjolde i vinteren 1944-45 blev ført fra Frederiksborg til Frederiksberg, hvor i hvert fald det ene af dem blev indstøbt i fundamentet til Frederiksberg Rådhus. Da Konstantin von Neurath, Hermann Göring og Joachim von Ribbentrop den 11. oktober 1946 blev udstødt af storkorsridderne kreds efter at være blevet dømt for krigsforbrydelser, var der ikke i den anledning noget for ridderkapelforvalteren på Frederiksborg at gøre. Der var ingen skjolde at tage ned.

På lignende vis var der heller ikke noget skjold at fjerne, da den styrtede rumænske diktator Nicolae Ceaușescu (1918-89), der under sit statsbesøg i Danmark i 1980 var blevet dekoreret med Elefantordenen, mistede sin plads blandt Elefantridderne. Det skyldtes, at Ceaușescu i lighed med Fritz Todt og von Ribbentrop ikke havde indsendt sit våbenforslag til Ordenskapitlet, og at der altså ikke var, og aldrig havde været ophängt noget skjold for den rumænske leder i kir-

ken. Det forhindrer ikke, at Ceausescu skjold stadig er blandt dem, der hyppigst spørges til af de mange besøgende på Frederiksborgmuseet, som på deres vej gennem Slotskirken studerer de fremhængte våbenskjolde.

Tak til hofchef hos H.K.H. Kronprinsen, chef for Ordenskapitlet Per Thornit og ordenshistoriograf, professor, dr.phil. Knud J. V. Jespersen for tilladelse til at benytte våbenbøgerne og andet materiale i Ordenskapitlets arkiv.

Thorkild Kjærgaard er dr. phil. og museumsinspektør på Frederiksborgmuseet

Rigsudenrigsminister Joachim von Ribbentrops tomme blad i Ordenskapitlets våbenbog på Amalienborg
(Foto: Hans Petersen)

LITTERATUR OG KILDER

Mogens Bencard og Tage Kaarsted (red.): Fra Korsridder til Ridderkors. Elefantordenens og Dannebrogordenens historie. København 1993. 103-77, s. 159-64.

Berlingske Tidende 29. dec. 1996, 1. sektion, med en beretning fra Mogens Rosenvinge, der i hovedtrækkene bekræfter den her givne fremstilling.

Thorkild Kjærgaard, Besættelsen 1940-45 (udstillingskatalog, Frederiksborgmuseet). 1995, s. 85 (kat. nr. 127).

Politiken 23. dec. 1996, 1. sektion, med det indtil videre sidste eksempel på, at en lokal person - i dette tilfælde daværende portner på Frederiksborg Slot, Hans Pedersen - tager æren for skjoldenes forsvinden.

Siden Saxo, nr. 3, 8. årg. 1991, s. 37 og nr. 4, 8. årg. 1991, s. 27.

Brev fra Viggo Holst-Christensen til Thorkild Kjærgaard 21. november 1951. Frederiksborgmuseets arkiv.

Ordenskapitlets arkiv, J. 986. Ordenskapitlet, Amalienborg.

Feltmarskal Hermann Görings blad i Ordenskapitlets våbenbog på Amalienborg
(Foto: Hans Petersen)

Selskabet til DRUKNEDES OG SKINDØDES redning

**FOR 200 ÅR SIDEN BLEV DET FØRSTE DANSKE
“REDNINGSKORPS” STIFTET. FORETAGENET BAR
DET IMPONERENDE NAVN: SELSKABET TIL
DRUKNEDES OG ANDRE SKINDØDES REDNING.
SKAL MAN TRO SAMTIDENS ILDSJÆLE,
SÅ VAR DET PÅ HØJE TID.
FOR SELV BLANDT BARBARERNE I ALGIER
HAVDE MAN STØRRE CHANCE FOR AT OVERLEVE,
HVIS MAN FALDT I VANDET!**

.....

AF GERHARD
SCHOOP

Fra tid til anden refererer medierne undersøgelser, der viser, at vi på et eller andet område er kommet bagud i forhold til lande, som vi ellers sammenligner os med. Så reagerer vi – vel alt efter temperament – med: “Det vidste vi da godt!”, “Det er osse samfundets skyld!” eller mere positivt: “Det må der gøres noget ved!” Den sidste reaktion var netop hvad der i 1796 fik J.D.Herholdt og C.G.Rafn til at udgive bogen med den for tiden vanlige lange titel: “Forsøg til en historisk Udsigt over Redningsanstalter for Drukneede, og Underretning om de bedste Midler ved hvilke de igjen kunne bringes til Live.”

HOLLÆNDERNE I FRONT

I det 18. århundrede var styreformen i de fleste lande i Europa den oplyste enevælde. Eneherskeren, der så sig som folkets fader, skulle ved sin gerning hæve folket og landet op fra fattigdommen til social fremgang. Derved blev også befolkningens sundhedstilstand og størrelse interessant. Det enkelte individ var nu ikke blot en del af massen, men havde en værdi i sig selv, da en nation efter tidens økonomiske teorier kun var betydningsfuld, hvis befolkningstallet var stort. Medicinen blev nu en faktor, der kunne støtte staten i sine bestræbelser i at nå dette mål. Der blev bygget sygehuse for første gang, siden reformationen med et slag fjernede de gejstlige ordeners syge- og fattigpleje, og man fik en fattiglov for hele det danske monarki. Ved at kæde sygdomsbehandling sammen med fattighjælp mente man at kunne øge den arbejdende befolkning og øge dens flid.

På sundhedsplejens område var man altså ved at være med, men for de stakler, som blev staten berøvet på grund af ulykker, blev der gjort såre lidt – eller rettere intet – fra statens side. Og her var drukning så langt den største dødsårsag,

“Hollænderne tilkommer fortrinligen den Ære at de først alvorlig have sørget for disse deres ulykkelige Brødre” skriver Herholdt og Rafn. *“I 1767 var det, at et Selskab under Navn af “Maatschappij ter Redding der Drenkelingen” traadte sammen, for deels ved Undervisning at vejlede deels ved hensigtsmassige Belønninger at opmuntre, til at gjøre almeen Brug af de den Gang bekjendte Redningsmidler.”*

Dette initiativ blev snart fulgt i andre lande, for *“Snart saae Menneskeveennen lignende Anstalter at fremmes i Tyskland, Frankrig, Engelland og Italien, i Nord-Amerika, Ostindien,”* og nu bliver det pinligt, vi bliver sammenlignet med et land, vi ellers ikke ynder at sammenligne os med *“...ja selv i Algier, dette haarde, uophlyste, barbariske Folk, hvis Muley Ismael med egen Haand kunde dræbe 80 af sine Beslægtede, der og ellers sætter saa liden Priis paa Menneskeliv,...dette Folk oprettede og strax en lignende offentlig Anstalt, som nu lader haabe Frælse endog for danske Borgere, der uheldigviis maatte styrte i Vandet ved Algier.”*

Især synes organisationen i Hamburg at have gjort indtryk på forfatterne. Bogens eneste illustration viser de redningsredskaber som blev anvendt nede hos tyskerne, dernæst en redningsbåd der kan bruges på usikker is, samt en praktisk bære flettet af pilekviste. Så kunne den druknede dryppe af under transporten til behandlingsstedet. Selv prisen og fremstilleren har de fået med.

Herholdt og Rafn beskrev også de nyeste genoplivningsmetoder meget grundigt. Og visse af de hidtil anvendte behandlinger blev afvist som nytteløse. Til slut indeholdt bogen en oversigt over *“Den fornødne Rednings-Apparat for Lægen.”*

VI VAR IKKE HELT BAGUD

Retfærdigvis må det nu konstateres, hverken staten eller de private havde været helt passive, siden hollænderne begyndte.

I 1770 havde professor Philipp Gabriel Hensler, der var Struensens efterfølger som Archiater – dvs. overlæge – i Altona (på tysk) udgivet retningslinier for skindødes behandling. Denne bog blev for kongens regning oversat til dansk af D.P.S. Garboe, og det blev ved en plakat fra rentekammeret bekendtgjort, at enhver sognepræst og sognefoged i Københavns, Frederiksborgs, Kronborgs og Hørsholms amter samt Odsherred, Norge og Bornholm skulle forsynes med et eksemplar af bogen. Og det nyttige lille værk skulle stedse *“følge kaldet og embedet til afbetjening for alle og enhver”*.

Nogle år senere – i 1772 – udstedte kongen en forordning for hertugdømmerne, hvori han be-

falede, at alle med *“største Fliid skulle være deslige forulykkede behjælpelig, ufortøvet trække dem op af vandet, bringe dem ind i et af de nærmeste huse, og der anvende al mulig omsorg for at bringe dem til live”*. Kunne man ikke i hast få tilkaldt en læge eller kirurg, så skulle distriktsjordmoderen eller skolemesteren hentes og det blev nu deres pligt også at være forsynet med de fornødne redningsinstrumenter.

Love og bestemmelser var der altså nok af, men heller ikke andet. Forgæves søgte professor Clemens Tode i sine Sundhedsblade at vække det offentlige interesse for at oprette en redningsorganisation i stil med dem i udlandet. Hverken bønner eller besk sarkasme havde nogen som helst effekt.

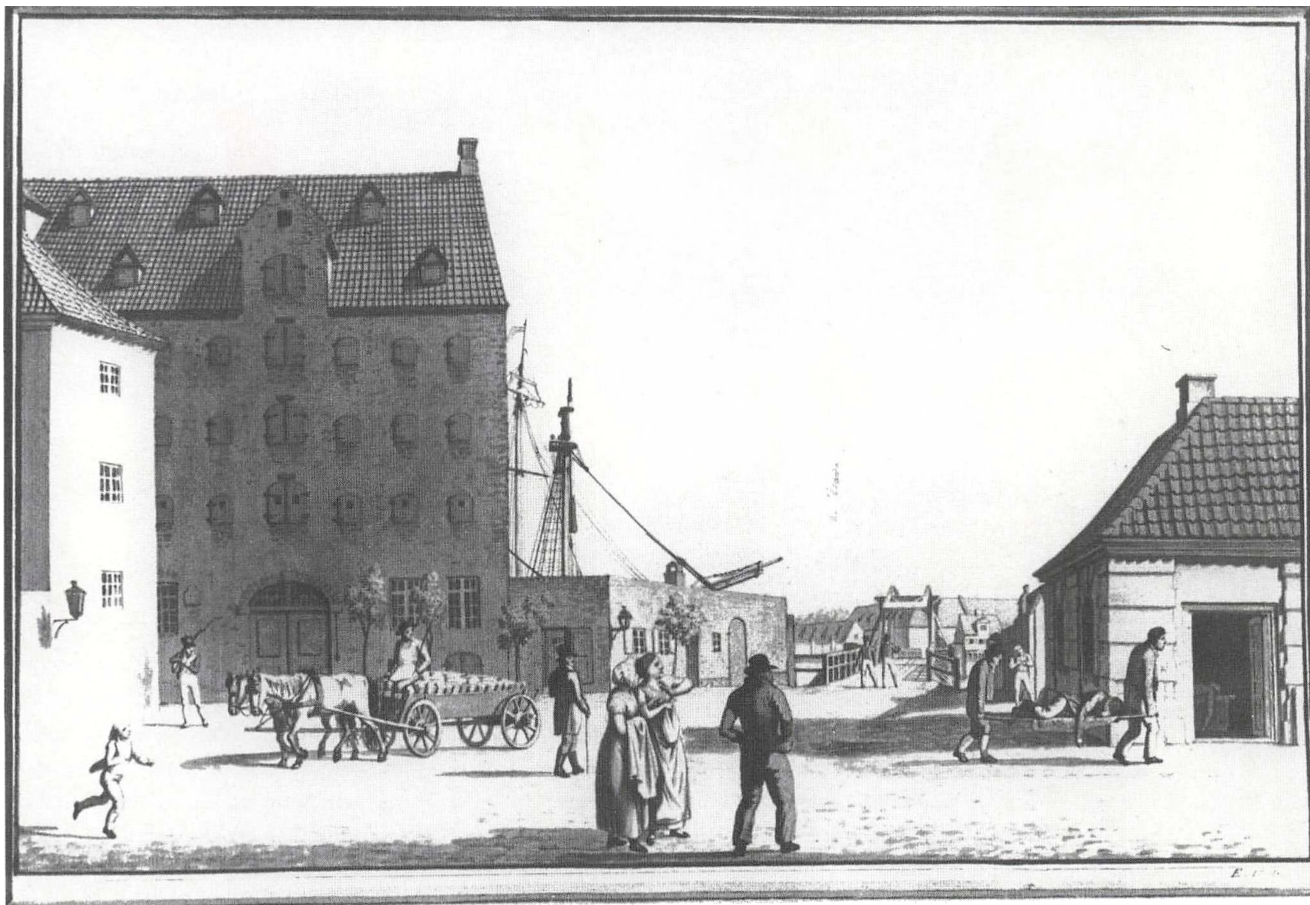
Der skulle gå godt 25 år før der igen skete noget på området. Den 9. maj 1796 lod Danske Kancelli fra politikammeret bekendtgøre bl.a. *“At naar nogen bemærkes at være sjunken i Vandet, da skal den, som først bliver ham vaer, strax ved Hjælp af enhver, som maatte komme tilstæde. ...bringe den Drukneede ind i et af de nærmeste Huse, hvor Beboerne ikke maae nægte at modtage ham, under Straf af 50 Rd. til Stadens almindelige Fattig Casse.”* Herefter skulle der skaffes nødvendig sagkyndig hjælp, og endelig skulle den druknede, hvis der var det mindste håb om genoplivning, bringes til nærmeste hospital og *“Chirurgus der sørge for hans Frælse og Pleje.”* Altså igen snak, men ingen handling. Som Callisen senere skriver: *“ikkun sielden blev et og andet druknet Menneske ved enkelte adle Mænds kiække, menneskekærlige Anstrængelser udrevet af Dødens Strube.”*

Få måneder senere kom så Herholdt og Rafns bog.

10 RIGSDALER FOR EN GENOPLIVET

Den opsigt og den positive stemning for sagen, som den vakte, forstod forfatterne og deres støtter at udnytte. Så i starten af 1797 kunne man stifte *Selskabet til Druknedes og andre Skindødes Redning*.

Det første år gik med indsamling af midler til indkøb af det nødvendige redningsudstyr; redningskasser (genoplivningsudstyr), fremstilling af skilte, der henviste til udstyrets placering og

trykning af den lille vejledning: *“Anvisninger til den Maade, hvorpaa druknede og andre skindøde Mennesker bør behandles”*. Hertil bidrog kongen med 500 Rd *“Een Gang for Alle!”*

Endelig udkom der en rådstue-plakat den 1. juli 1800 som fastslog, at kongen ville give 10 rigsdaler i præmie til dén der reddede og genoplivede én, der var druknet. Og selskabet for de druknede og skindødes redning udlovede mellem to og ti rigsdaler til dén, der reddede nogen, som var ved at drukne, inden de mistede bevidstheden. Der blev opstillet redningskasser med forskelligt udstyr på udvalgte steder i København. Desuden blev det samme udstyr på offentlig bekostning anskaffet til hver af Holmene og til 24 krigsskibe.

KUNSTIG ÅNDEDRÆT MED BLÆSEBÆLG

Selskabets vejledning: *“Anviisningen til den Maa-*

de, hvorpaa druknede Mennesker bør behandles med disse Instrumenter og Lægemidler” er lang, men en kort gennemgang er vel på sin plads. Når den druknede var optaget af vandet, skulle hans våde tøj fjernes, mave og luftrør tømmes for vand. Så skulle vedkommende aftørres og dækkes omhyggeligt til. Så rensede man hans mund og svælg med svampen. Næste skridt var at blæse luft ind med blæsebælgen, hvorpå man havde skruet det bøjelige rør, der igen var forsynet med et af elfenbensstykkerne eller afhængig af om man ville puste gennem næsen eller munden. Efter 10 – 12 indblæsninger holdt man stærk salmiakspiritus under hans næse, og fortsatte så ellers med blæsebælgen. Kunne blæsebælgen ikke bruges, måtte man anvende røret med træmundstykke, som man så selv måtte blæse igennem. Egentlig er der jo tale om mund-til-mund metoden, men som Herholdt og Rafn ganske rigtigt skriver i deres bog: *“Da Lufts Indblæsning med Munden er en saare møjsommelig og højst væmme-*

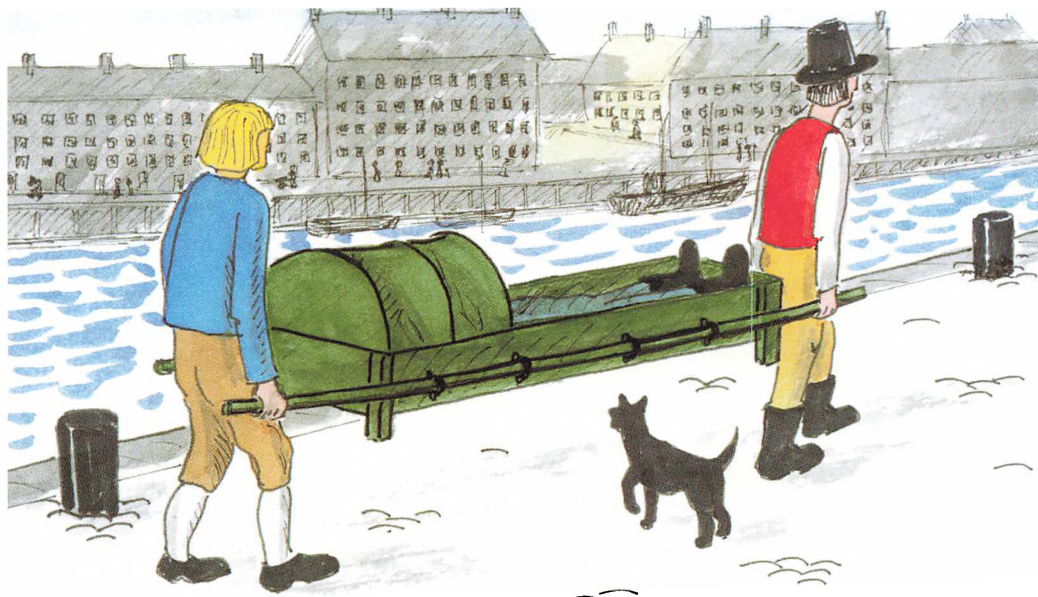
To vægttere bærer afsted med en druknet på en redningsstige. Sandsynligvis for at bringe vedkommende ind på “Druknehuset” ved Langebrogade i København.

(Akvarel af Eckersberg)

.....

En druknet bæres afsted
i "liggende portechaise".
(Tegning: Gerhard
Schoop)

.....

lig Forretning, og da derfor en ellers priselig tilvandt Delikatesse almindeligen forbyder saavel Lægen som andre Folk af Opdragelse at anstille den selv....saa nytter det kun lidt paa Prænt at anbefale dette middel til almeen Brug". Så derfor blæste man altså gennem et rør, eller – endnu finere – med blæsebælgen.

Medens alt dette foregik måtte andre opvarme den druknede. Det skete ved at man dækkede ham med opvarmet sand "især omkring Hiertet og Fødselsdelene". Andre igen måtte tilberede "en god Klysteer af en Haandfuld Salt, opløst i en Pegel varmt Vand, og anbringe den. Dette Middel bør flere Gange igientages efter Mellemrum af et Quarteer."

Skulle den druknede nu – trods alle anstrengelser endnu ikke være i stand til at synke -anbringer man med mavesprøjten efter at have smurt røret med bomolie en portion af den fortyndede salmiakspiritus i hans mave. Dette gentages hver halve time! Under alt dette gnider et par hjælpere ham under fødderne med børsterne. Kom han så til sig selv, skulle han bringes i seng og have et glas vin eller 30 Hofmans dråber.

"Utallige Erfaringer have lært, at disse Midler omhyggeligen anvendte, tidt og ofte have reddet tilsyneladende Drukneede."

Det er straks vanskeligere at gøre rede for de redningsredskaber, der blev anskaffet, eftersom

de ikke er beskrevet nøjere. Givetvis har man anskaffet søgere og fangetænger. Med søgeren ledte man efter den druknede på søbunden. Når han var lokaliseret placerede man den åbne fangetang over hans krop og lukkede den med rebet. Og så kunne man trække den druknede op i båden eller op på land.

Redningsstiger har sammen med det øvrige udstyr været anbragt på passende steder. I 1820'erne omtales forsøg med stigernes flyde- og eventuelle bæreevne.

REDNINGSBÅDE OG BÆRESTOLE

Redningsbåde blev også anskaffet, men om de var af samme slags, som dem, der blev brugt i Hamborg, er usikkert.

I en artikel fra 1823 "Om en nye opfundne Redningsslæde etableret i Omegnen af Kjøbenhavn efter Foranstaltning af Directionen for Selskabet til Drukneede og Skindødes Redning", skriver man: "De Midler, man hidindtil har anvendt, Stiger, lange Stænger, Korkkugler fastgjorte ved Liner, have størstedelen været frugtesløse....Den i Hamborg brugelige Redningsbaad har Erfaringen ligeledes viist ikke ganske at svare til sin Hensigt. Selskabet har derfor anskaffet 2 eksemplarer af den af Hr. Skibsbygmester L. Larsen opfundne Redningsflåde." De to flåder i det Larsenske design blev

placerede ved Peblingsøen og Kastelsgraven.

Der blev tilsyneladende heller ikke anskaffet bærekurve, men – efter nogle år – bærestole. Der fandtes to typer, siddende og liggende portechaisser. Her er der nok tale om den "liggende" type. Den 11.4.1804 udsendte Københavns Magistrat en "Bekjendtgjørelse om Bærestole til at transportere Drukne." Magistraten mente ikke at det var en god idé at transportere de druknede på vægternes stiger, sådan som man hidtil havde gjort. Det var både anstødeligt for den offentlige sædelighed og farligt for de druknede. Derfor havde Magistraten nu indkøbt seks bærestole, til afløsning af stigerne, og anbragt dem seks forskellige steder i byen.

Særlig praktisk og hurtigt har arrangementet just ikke været. Først skulle den druknede reddes op af vandet, så skulle bærestolen rekvireres, så afsted hen til et af de steder, hvor man havde genoplivningsmidler og til sidst evt. til nærmeste hospital. Alligevel kan selskabet i sine årsberetninger fortælle om et stadigt stigende antal redede og genoplivede.

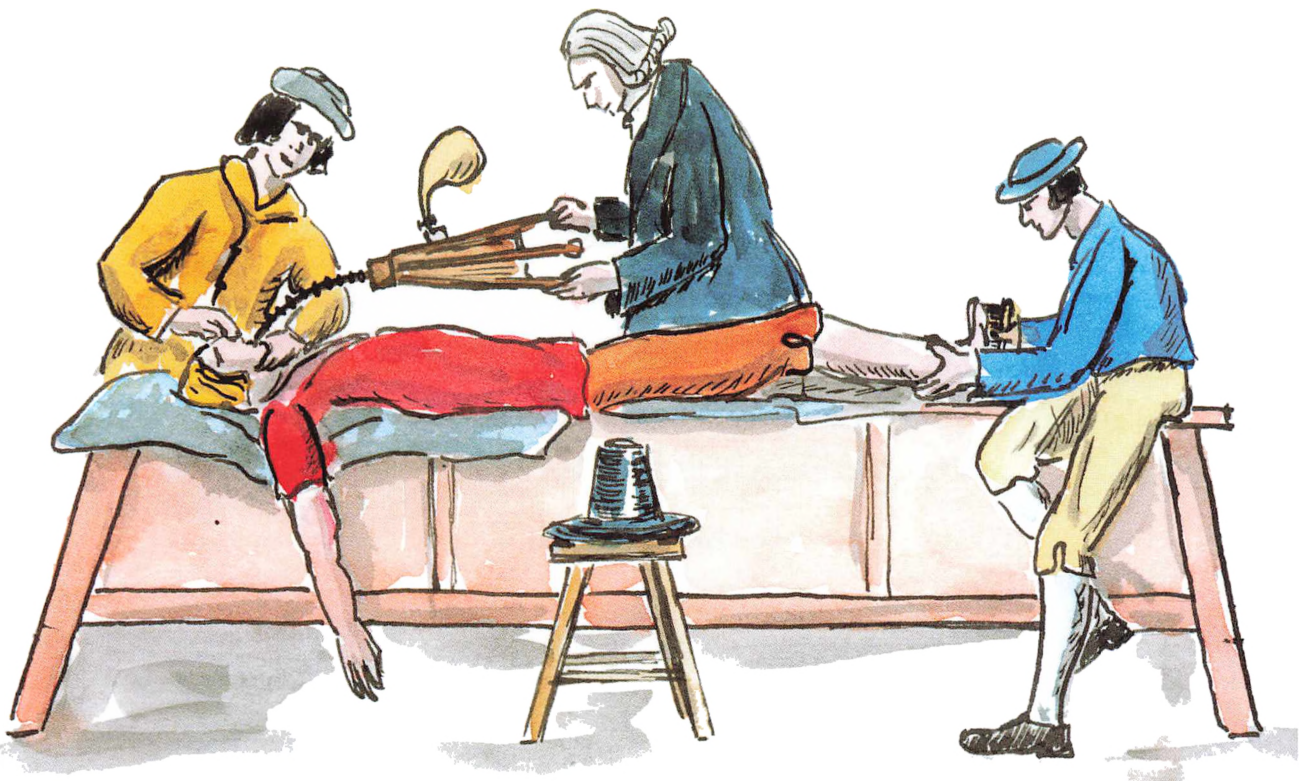
Fra 1797 til udgangen af marts 1803 er der ved selskabets bestræbelser fisket 85 druknede københavnere op af vandet. Heraf blev 69 "givet tilbage til deres familie og venner" og kun 16 døde – beretter selskabet selv. En cost-benefit analyse mangler skam heller ikke. Man har beregnet, at hver af de redede har kostet 4 Rdl. 2 Mk.8 16/69 s. "Vist nok meget lidet for et Menneskes Liv, og ikke det halve af hvad der er betalt i Hamborg, hvor hvert lykkeligt Redningstilfælde har kostet 10 Rdl. 4 Mk.10 s."

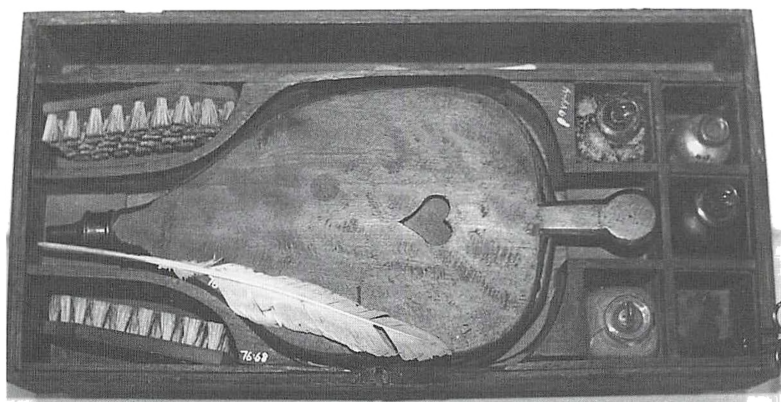
SELSKABET FATTES PENGE

Med næsten 300 bidragydende medlemmer fra starten og med velvillig støtte fra Kancelliet og Københavns magistrat kom man godt over de første 15 år. Men i 1814 var kassen tom. Der var ikke penge til vedligeholdelse og lønninger til personalet, som bestod af et bud og en sekretær. Penge til præmier var der slet ikke. Direktionen måtte derfor gå til offentligheden med anmod-

.....

Kunstigt åndedræt med blæsebælg.
(Tegning: Gerhard Schoop)

Redningskasse med blæsebælg til kunstigt åndedræt samt forskellige andre remedier.

ning om bidrag, og som man skriver: *“disse maae ei være faa, hvis de skal hielpe”* og tilføjer at: *“Der- som ikke inden en Maaned tilstrækkelige Bidrag indkomme...saa skylder Directionen sig selv offentlig at nedlægge sin Administration, og det der kunde være og tildeels har været en adel Selvvirksomhed af National-Velgørenhed, maae da allene overlades Regieringen ved Lovbud at fremme.”*

Anmodningen om bidrag hjalp. Man klarede pynten, og kunne fortsætte sin virksomhed med fornyet styrke. Man kunne endog med årene hjælpe *“Provindserne”* med råd og dåd.

Allerede kort efter selskabets start var der i de større byer i provinsen interesse for lignende organisationer, men kun i Århus synes det at være blevet ført ud i livet. I Collegial-Tidende kunne man den 5.feb.1803 læse, at Stiftsphysicus Dr. Hahns og nogle medlemmer af Kronprindsens Klub havde anskaffet *“et fuldstændigt Apparat af de Instrumenter, som ere nødvendige for atbringe Skindøde til Live igjen”*. Udover anvisninger over apparaturets placering og anvendelse synes der desværre ikke at være noget bevaret om selskabets virksomhed.

PLUDELIG LUKNING

Et problem af en anden karakter var, at der til tider manglede visse effekter i redningskasserne. I det københavnske selskabs protokol kan man i sept. 1815 læse, at det ofte var småt med Hofmans dråber. Man besluttede da, at dråberne for fremtiden skulle tilsættes en essens, der gjorde dem mindre velsmagende. Dråberne bestod af 75% alkohol og 25% æter!

Redningsudstyret ændrede sig også på andre områder. I en indberetning til kongen om virksomheden 1823-1826 oplyses det bl.a. at man nu har anskaffet bærbare *“redningsetuier”* som kunne bruges dér, hvor der ikke var mulighed for at komme til de dyrere og ikke nær så transportable redningskasser. Man foreslog også Kancelliet, at den slags etuier skulle indkøbes og placeres i købstæderne og på landet, dér hvor der ingen redningskasser fandtes. Forslaget faldt i god jord, for majestæten skænkede straks en sum på 600 rdl. til anskaffelsen og Kancelliet sørgede for, at byer i provinsen fik tilsammen 94 etuier fremstillet af instrumentmager Thiele. Og man må håbe at provinsboerne tog bedre imod redningsetuierne end de to københavnske barberere, som i 1828 stillede sig meget vrangvilligt an, da man ville placere redningsmidler på deres bopæle. Det endte med at selskabet bad politiet om assistance til *“evt. med tvangsmidler”* at få barbererne til at makke ret.

I løbet af 1830'erne blev redningskasserne fornyede og moderniserede. Bl.a. forsynes de med det nyligt opfundne stethoskop, *“hvorved Hiertets ubetydeligste Pulsslag af Læger sikkert kan opdages.”* Der indrettes nye redningsteder flere steder i byen, og der bliver anskaffet et redningsbælte, der med lethed kan bære hele tre mennesker.

I halvtredserne går man, som alle andre steder i Europa, bort fra indblæsningsmetoden ved kunstigt åndedræt og går over til de manuelle metoder. Der var, fra førende læger, blevet rejst invendinger imod indblæsning af luft. Mange mente, at man ligefrem kunne beskadige lungerne ved for kraftig indblæsning. Derfor søgte man nu at efterligne de naturlige åndedrætsbevægelser ved forskellig påvirkning af brystkassen. (Ældre læsere vil sikkert kunne huske den danske Holger Nielsen-metode). Med overgangen til manuelle metoder blev en stor del af indholdet i redningskasserne forældet.

Men selskabet fortsætter tilsyneladende uden større mislyde sin virksomhed i et godt samarbejde med de offentlige myndigheder, mens udstyr og metoder udskiftes og fornys i takt med udviklingen.

Mange steder blev redskaberne anbragt under halvtage, som var malet med sort og hvidt, hvor-

ved de blev synlige på lang afstand. Redskaberne stod nu under politiets tilsyn, ligesom de patruljerende betjente var instruerede i at yde foreløbig hjælp i de almindeligst forefaldende ulykkestilfælde.

Men så pludselig i 1880 opløses foreningen uden at der kan findes nogen egentlig anledning. Den sidste tilgængelige årsberetning, fra 1878 giver ingen anledning til at tro, at en snarlig lukning forestår. Der synes ikke at være uoverensstemmelser med myndighederne og økonomien synes heller ikke at fejle noget. Man havde en kontant beholdning på 300 kr. og en beholdning af 4 pct. obligationer på 26.500 kr. Var *Directionen* – som vi i dag ville kalde bestyrelsen – kørt træt? Der var jo tale om en humanitær forening med en ulønnet styrelse, der ikke – som i dag – var valgt på en generalforsamling. *Directionen* var selvsupplerende. Når et medlem var afgået, det være sig på grund af manglende tid eller ved død, rettede man henvendelse til en person af stand, med en forespørgsel om han, der var kendt for sit menneskekærlige sindelag, ville indtræde i selskabets direktion og støtte den i dens virke for almenvellet.

Kneb det med interessen? Dele af selskabets virksomhed var jo efterhånden mere eller mindre overtaget af offentlige institutioner. Det fremgår ikke klart af den særdeles kortfattede protokol.

Selskabets afvikling noteres nærmest i telegramstil. Efter at der er sikret selskabets bud en passende pension, overgår de økonomiske midler tilsyneladende til det Classenske Fideikommiss. Man må vel antage, at redningsudstyret blev overtaget af Københavns kommune. Det sidste der står er: "Nu er Selskabet vel opløst. Er der grund til at holde flere møder?"

Gerhard Schoop er førstehjælpsinstruktør i Røde Kors

KILDER OG LITTERATUR:

J.D. Herholdt og C.G. Rafn: "Forsøg til en historisk Udsigt over Redningsanstalter for Drukne og Underretning om de bedste Midler ved hvilke de igjen kunne bringes til Live". Kbh. 1796.

H. Callisen: *Psychisk-medicinske betragtninger over Kjøbenhavn*. Bd. I. Kbh. 1807 og Bd. II, Kbh. 1809.

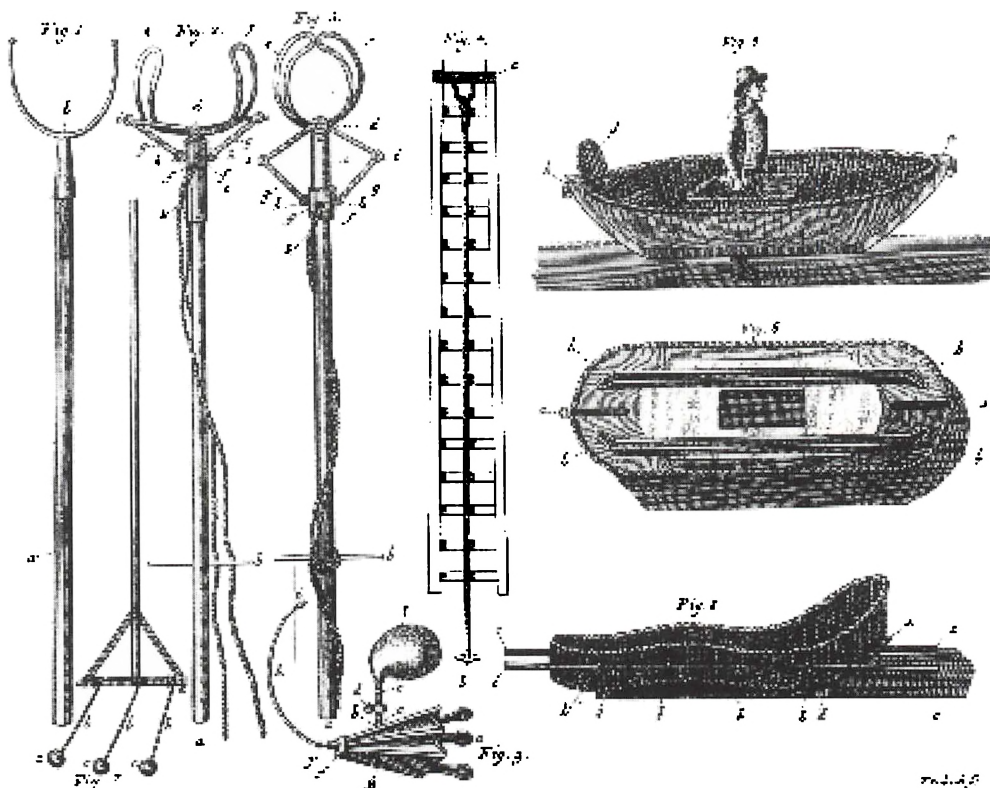
Physicalsk-oeconomisk og medicochirurgisk bibliothek for Danmark og Norge. Kbh. 1797 samt senere årgange.

Collegial-Tidende for Danmark og Norge, 5 feb. 1803.

Anvisning til den Maade, hvorpaa druknede Mennesker bør behandles. Kbh. 1823 og 1871. *Nye Hygæa*. Kbh. 1823.

LAK: Selskabet til Drukne og andre Skindødes Redning. Årsberetninger 1814 og 1878.

LAK: Selskabet til Drukne og andre Skindødes Redning. Deliberationsprotokol samt kopi-bøger og kassebøger. 1797 – 1880.

Danskerne og EUROPA

AF TORBEN
WORRE

I løbet af de sidste 40 år har Danmarks forhold til det Europæiske Fællesskab været genstand for en folkelig opmærksomhed og uenighed af et omfang som intet andet udenrigspolitisk spørgsmål. Det er muligt at følge udviklingen i den folkelige opinion gennem hele denne periode ved hjælp af interviewdata. Denne kilde giver en enestående mulighed for at følge meningsdannelsen i et meget kontroversielt spørgsmål. Denne artikel bygger dels på Gallupdata, dels på resultaterne af en række valgundersøgelser.

Meningsdannelsen om EF har fundet sted under indtryk af den storpolitiske udvikling i Europa og partiernes skiftende politik i folketinget. Opinionen skal her betragtes på baggrund af udviklingen på disse to andre arenaer. Men samtidig blev den offentlige mening selv en vigtig faktor i tilblivelsen af den danske udenrigspolitik. Meningsmålingerne kunne løbende oplyse politikerne om afstanden mellem den folkelige opinion og politikken på Christiansborg. Og fire gange blev vælgerne gennem folkeafstemninger direkte inddraget i fastlæggelsen af dansk Europapolitik.

Da det Europæiske Fællesskab blev dannet i 1957, sad Danmark ikke med ved bordet. Danmark var skeptisk indstillet over for det overnationale samarbejde blandt "de seks" og foretrak det mere begrænsede frihandelsområde EFTA, "de syv".

DANMARK FORETRAK

DET MERE BEGRÆNSEDE FRIHANDELSOMRÅDE EFTA,

"DE SYV"

De første meningsmålinger viste imidlertid, at et flertal på 62% af den danske befolkning på dette tidspunkt endnu ikke havde nogen mening om markedsspørgsmålet, og yderligere 8% mente, at Danmark skulle holde sig helt udenfor. De resterende 30% delte sig nogenlunde ligeligt i tilhængere af hver af de to markedsdannelser

Men dette billede ændredes brat, da Danmark i 1961 fulgte England og indgav ansøgning om optagelse i EF. Det fik opinionen til at svinge om, og hele 53% gik nu ind for EF, mens kun 9% var imod. 38% havde dog stadig ingen mening. Danmarks ansøgning faldt imidlertid i første omgang på grund af de Gaulles veto, og landet kom til at vente 11 år på medlemskab. Det er bemærkelsesværdigt, at opinionen holdt sig uforandret i størstedelen af denne periode, helt frem til udgangen af 1960'erne. En folkeafstemning om dansk EF-medlemskab i denne periode ville have givet et ja-flertal på 88%.

Bag EF-ansøgningen stod de fire gamle partier, medens modstanden alene repræsenteredes af det nydannede venstrefløjsparti SF. Men i denne periode var også et flertal af SFs vælgere tilhængere af EF. Den folkelige modstand mod EF var dengang især økonomisk begrundet: man frygtede for Danmarks konkurrenceevne. I "Chockrapporten" fra 1958 blev det fastslået, at 40% af dansk industri var stærkt beskyttet og kunne blive truet af markedsfrigørelse. I fagbevægelsen var der en frygt for det fælles arbejdsmarked, og arbejdsmands- og smedeforbundene gik imod dansk indmeldelse i EF.

Efter de Gaulles afgang i 1969 gik optagelsesforhandlingerne over i en mere positiv fase, der i 1972 afsluttedes med en traktat om dansk medlemskab. Men samtidig skete der et opbrud i den

danske EF-opinion. Modstanden, der i 1960-erne havde været begrænset til 7%, tog voldsomt til, den voksede til 12% i 1970, 29% i 1971 og 32% i 1972. Tilslutningen faldt samtidig fra 52% i 1960erne til 39% i 1971, og enkelte meningsmålinger fra 1972 viste ligefrem et flertal af modstandere.

Omsvinget i opinionen prægedes samtidig af en forskydning af bevæggrundene. Modstanderne var stadig skeptiske over for de økonomiske fordele ved EF. Men hertil kom, at en række politiske hensyn tillagdes større vægt. Først og fremmest opstod der en bekymring for dansk selvstændighed og suverænitet. Man frygtede også, af EF ville udvikle sig til en trussel mod dansk kultur og folkestyre, og at man ville komme under fjernstyring fra Bruxelles. Venstreorienterede betragtede EF som en kapitalistisk blok, der ville vanskeliggøre velfærdsudviklingen i Danmark.

Det pludselige og voldsomme opsving i modstanden er vanskeligt at forklare. Det skete 1970-71, før der var nogen organiseret kampagne i gang mod EF. Folkebevægelsen mod EF, en tværpolitisk kampagneorganisation, blev først dannet december 1971, men fra da af stagnerede modstanden.

DA FOLKEBEVÆGELSEN MOD EF BLEV DANNET I DECEMBER 1971, STAGNEREDE MODSTANDEN

Omsvinget fandt sted inden for alle partiers vælgerkorps. Faldet i tilslutningen til EF fra 1960erne til 1971 var mindst blandt de borgerlige, fra 96% til 87% blandt venstremænd, fra 93% til 79% blandt konservative og fra 84% til 74% blandt radikale. I SF var faldet fra 58% til kun 13%, så det var nu lykkedes for partiet at få næsten fuld opbakning fra sine vælgere. Katastrofal var derimod udviklingen inden for Socialdemokratiet, hvor tilslutningen til EF faldt fra 83% til 43%. Hermed blev partiet stillet over for et problem, som det har kæmpet med lige siden: det står i EF-spørgsmål imodsætning til en stor

**TABEL 1.
HOLDNINGEN TIL EF 1961-72.**

Svar på spørgsmål, om man er for eller imod dansk medlemskab af EF. Ja-procent er for (første kolonne) i procent af alle der har en mening (de to første kolonner), svarende til resultatet af en folkeafstemning.

Kilde: Gallup-undersøgelser. Procent vandret.

	Holdning til EF			Ja-%
	For	Imod	Ved ikke	
1961	53	9	38	85
1962-68	52	7	41	88
1970	53	12	35	83
1971	39	29	32	57
1972	43	32	25	57
Folkeafstemning 2.10.72	57	33	10	63

del af sine vælgere, ofte til flertallet.

Denne splittelse var særlig generende, fordi Socialdemokratiet håbede ved det forestående folketingsvalg i september 1971 at kunne genvinde regeringsmagten efter tre års borgerligt styre. Nu kunne man i stedet frygte, at partiets mange EF-modstandere skulle falde fra og stemme på SF. Socialdemokratiet tog i denne situation en række usædvanlige skridt. Partiet krævede afgørelsen om EF-medlemskabet lagt ud til folkeafstemning, en løsning, der umiddelbart blev godtaget af regeringen. Dermed ville man tage spørgsmålet ud af folketingsvalget. Partiet accepterede dernæst, at der blev stiftet en organiseret modstanderfraktion inden for dets rammer, "Socialdemokrater mod EEC". Endelig tillod partiet, at der blev opstillet både tilhængere og modstandere på dets valglistes, og kandidaterne kunne propagandere for deres personlige synspunkt i konkurrence med hinanden.

Taktikken viste sig for så vidt vellykket. I valgkampen 1971 blev EF et af hovedspørgsmålene, og især SF lagde vægt på, at "vi nu skulle vælge det folketing, der skulle afgøre Danmarks medlemskab af EF". Der optrådte fire modstander-

TABEL 2. VURDERINGEN AF FORDELE OG ULEMPER VED EF.

Tabellen gengiver den procentdel af vælgerne samt af henholdsvis EF-tilhængere og -modstandere, der er enige i en række udbredte opfattelser af fordele og ulemper ved EF.

Kilde: Valgundersøgelse 1972.

	Tilhængere	Modstandere	Alle
Økonomiske konsekvenser			
Store økonomiske fordele for landbruget	86	39	70
Bedre afsætningsvilkår for industrien	89	27	67
Valutaproblemerne formindskes	62	30	51
Risiko for større arbejdsløshed uden for EF	70	14	50
Mange danske virksomheder vil ikke kunne klare sig	22	60	35
Danmark oversvømmes af fremmedarbejdere	14	67	33
Politiske konsekvenser			
Større indflydelse i verdenspolitikken	63	10	44
EF en trussel mod vor kulturelle egenart	12	64	30
Et tilbageskridt for folkestyret	15	78	37
Uigenkaldeligt tab af suveræniteten	15	88	41
EF vil udvikle sig til en forbundsstat	36	79	51

partier i valgkampen, foruden SF drejede det sig om VS, Kommunisterne og Retsforbundet. De fik da også en samlet fremgang, men kun fra 8% til 12%. Socialdemokratiet kom tilbage på regeringsbænkene. Der blev indvalgt 12 EF-modstandere i partiets folketingsgruppe.

Herefter gik folkeafstemningskampagnen i gang, og den kom til at vare et helt år. Valgkampen indtog en dominerende plads i medierne. For medlemskab stod et samlet establishment: de fire gamle partier, langt de fleste større organisationer og en næsten enstemmig presse. Modstanden kom fra de fire små partier og nogle mindre outsiderorganisationer, og hovedrollen i kampagnen tillagdes ad-hoc organisationen Folkebevægelsen mod EF.

Tabel 2 belyser de forestillinger, som vælgerne gjorde sig omkring EF under valgkampen. Den viser, hvilke konsekvenser vælgerne forventede sig af et EF-medlemskab. Det fremgår, at et betydeligt flertal forudså store økonomiske fordele for landbrug og industri, og at mange regnede med formindskede valutaproblemer. Disse synspunkter næredes af det store flertal af tilhængerne, men også af mange modstandere. Forventningen om arbejdsløshed uden for EF forekom næsten udelukkende blandt tilhængerne. Modstanderne prægedes derimod af frygt for, at mange danske virksomheder ikke ville kunne klare sig, og ikke mindst af frygten for, at Danmark ville blive oversvømmet af fremmedarbejdere.

Hertil kommer imidlertid de politiske konsekvenser. 44% regnede med en større dansk indflydelse i verdenspolitikken, men det drejede sig næsten udelukkende om tilhængere.

**TILHÆNGERNE REGNEDE MED,
AT DANMARK VILLE FÅ
STØRRE INDFLYDELSE I
VERDENSPOLITIKEN**

Modstanderne prægedes derimod af en række negative forventninger: EF ville indebære en trussel mod vor kulturelle egenart, et tilbageskridt for folkestyret og et uigenkaldeligt tab af suveræniteten.

Det er siden blevet hævdet, at folkeafstemningskampagnen udelukkende drejede sig om økonomi ("flæskepriser") og overså unionsperspektiverne. Tabellen viser imidlertid, at over halvdelen af vælgerne forventede, at EF ville udvikle sig til en europæisk forbundsstat. Og de fordelte sig på en karakteristisk måde. Næsten alle EF-modstanderne regnede med en forbundsstat, som de frygtede, og som de derfor stemte nej til. Derimod var det kun en tredjedel af EF-tilhængerne, der forudså en forbundsstatsudvikling, de fleste tilhængerne regnede ikke med nogen forbundsstat. Flertallet for EF udgjordes således af to væsensforskellige grupper, en på 23% af vælgerkorpset, der forventede en forbundsstat og ønskede en sådan og derfor stemte ja, og en på 40%, som ikke forudså nogen forbundsudvikling og derfor stemte ja. Der synes ikke at være nogen afgørende forskelle i værdigrundlaget mellem tilhængerne og modstanderne, det der adskilte dem, var opfattelsen af, hvordan EF ville udvikle sig, og hvilke konsekvenser et medlemskab ville få.

I løbet af 1972 strammede valgkampen til, og flere og flere af de tvivlrådige besluttede sig. Udfaldet var længe usikkert, men i løbet af den sidste måned tog tilhængerne teten, og på valgdagen den 2. oktober stemte 63% ja og kun 37% nej. Valgdeltagelsen på 90% blev den højeste i Danmarkshistorien. Det var navnlig Socialdemokratiet, der i slutfasen fik overbevist sine vælgere om partiets politik, endnu i august havde 59% af socialdemokraterne til hensigt at stemme nej, men kun 41% gjorde det i oktober.

Der var således en overbevisende opslutning bag

det danske medlemskab af EF ved folkeafstemningen. Men den holdt ikke. Modstanden voksede brat de følgende år, allerede i slutningen af 1973 var der ligevægt, og i de tolv år fra 1974 til 1985 var der et permanent flertal imod EF.

FRA 1974 TIL 1985

**VAR DER ET PERMANENT FLERTAL
IMOD EF**

En folkeafstemning i denne periode ville i gennemsnit have givet et nej-flertal på 55%. Omsvinget må tilskrives skuffelse over resultaterne af EF-medlemskabet. Det var i de år, at den økonomiske krise slog igennem med massearbejdsløshed, udlandsgæld og underskud på statsbudgettet. EF syntes ikke at være løsningen på Danmarks problemer.

Tilbagegangen gjorde sig gældende inden for alle partiers vælgerkorps. I de borgerlige partier faldt tilslutningen til omkring 80% og hos de radikale til 60%, men alvorligst var udviklingen i Socialdemokratiet, hvor den faldt til omkring 40%. Også i det nye Fremskridtsparti var der et flertal imod EF. Denne udvikling satte sit præg

**TABEL 3.
HOLDNINGEN TIL EF EFTER 1972.**

Kilde: Gallup-undersøgelser. Procent vandret.

	Holdningen til EF			Ja-%
	For	Imod	Ved ikke	
1973	46	41	13	53
1974-85	36	44	20	45
1986-88	49	39	12	56
1989-90	53	34	13	61
1991	60	22	18	73
1992	65	19	16	77
1993	70	16	14	81
1994	65	19	16	77

på partiernes politik. De borgerlige partier forblev tilhængerne af en fortsat europæisk integration, omend de var yderst pragmatiske. Men Socialdemokratiet, Fremskridtspartiet og de Radikale vendte sig imod alle unionsplaner, de ville fastholde status quo med et europæisk samarbejde af mellemstatslig karakter. Og da disse partier rådede over omkring halvdelen af folketingets mandater og afgjorde balancen mellem de borgerlige og modstanderpartierne, så blev de toneangivende for dansk Europapolitik. Denne blev derfor meget forbeholden, "fodslæbende" med en senere udenrigsministers udtryk.

Der var i denne periode en betragtelig forskel på meningsbalancen i befolkningen og i folkettingen: over halvdelen af vælgerne var modstandere af EF, medens kun 1/6 af mandaterne i tinget tilfaldt modstanderpartier. Det er imidlertid ikke usædvanligt, at der i enkeltspørgsmål er afstand mellem ting og folk. EF-spørgsmålet var af underordnet betydning, når vælgerne satte deres kryds, og derfor blev de ved med at genvælge et massivt EF-flertal til tinget.

Men da man i 1979 indførte direkte valg til Europaparlamentet, ændredes forudsætningerne. Modstanderne opfordrede vælgerne til ved denne lejlighed at lade deres EF-standpunkt blive udslagsgivende, og Folkebevægelsen mod EF opstillede en tværpolitisk modstanderliste, der

fik 21% af stemmerne. Ialt fik modstanderlisterne 1/3 af stemmerne, dobbelt så mange som ved folketingsvalg. Det var et resultat af, at modstanderne lod deres EF-holdning blive afgørende, ialt 78% stemte på en modstanderliste, og valget fik derved en folkeafstemningslignende karakter. Prisen for Folkebevægelsens succes blev især betalt af Socialdemokratiet, der med kun 22% af stemmerne fik sin laveste tilslutning i dette århundrede. Dette mønster for vælgeradfærd er senere bekræftet ved de tre følgende valg til Europaparlamentet.

I 1970erne stod den europæisk integrationsproces stille, men i 1980erne kom den atter igang, da man begyndte af drøfte planer for en politisk og økonomisk union. Danmark havde i 1982 fået en borgerlig regering, der et langt stykke af vejen godt kunne være med på unionsplanerne. Men det var en mindretalsregering, der i folkettingen stod over for et "alternativt flertal", som ville holde fast på status quo i Europa. Problemet gik op i en spids, da EF i december 1985 vedtog en bred reform af EFs grundlov, Romtraktaten. Hovedindholdet af reformen, der i Danmark kaldtes for EF-pakken, var skabelse af et fælles indre marked, men den omfattede også en mindre udvidelse af Europaparlamentets indflydelse og en traktatfæstelse af det udenrigspolitiske samarbejde EPS. Og skønt status quo-partierne var tilhængere af det indre marked, fandt de de andre elementer uacceptable, de Radikale var imod EPS og Socialdemokratiet imod magt til Europaparlamentet, og begge partier erklærede, at de ville stemme imod EF-pakken. Det ville ikke blot sætte regeringen i mindretal i en meget vigtig sag og således tvinge den til at gå af, men også kaste Danmark ud i en uoverskuelig krise i forhold til EF. Regeringen valgte da den udvej at udskrive en vejledende folkeafstemning om EF-pakken.

Under valgkampen hævdede regeringen, at pakken kun indebar mindre, "kosmetiske" ændringer i EFs styreform, medens en forkastelse ville bringe Danmarks EF-medlemskab i fare. Oppositionen påstod derimod, at en forkastelse blot ville betyde en fortsættelse af den hidtidige tilstand, medens en vedtagelse ville føre Danmark ind på en farlig glidebane mod unionen.

TABEL 4.
EF-PAKKE OG POLITISK UNION.

Stemme for EF-pakken ud fra opfattelsen af, om denne er begyndelsen til en politisk union.

Kilde: Valgundersøgelse 1986. Hjørneprocent. Antal svarpersoner: 756 (=100%).

Er EF-pakken begyndelsen til en politisk union?	Stemme om EF-pakken		
	Ja	Nej	Ialt
Ja	20	37	57
Nej	20	2	22
Ved ikke	16	5	21
Alle	56	44	100

**...EN FARLIG GLIDEBANE
MOD UNIONEN**

Som i 1972 var det således snarere perceptionsforskelle end værdiforskelle, der skilte tilhængerne og modstanderne.

Tabel 4 viser vælgerne opfattelse af, om EF-pakken var begyndelsen til en europæisk union. Det mener et klart flertal på 57% af befolkningen, og størstedelen af disse, 37%, stemte nej, fordi de ikke ønskede denne union, medens de 20%, der ønskede unionen, naturligvis stemte ja. Hertil kom imidlertid 22%, der ikke frygtede nogen unionsudvikling, og 21%, der var i tvivl, og et overvældende flertal af begge disse grupper stemte ja. EF-pakken blev altså, ligesom EF-medlemskabet i 1972, båret igennem ved en kombination af et mindretal af unionstilhængere og et større mindretal, som ikke forventede nogen unionsudvikling.

Det kunne synes selvmorderisk af regeringen at udskrive folkeafstemning om EF-pakken, når nu meningsmålingerne viste, at et flertal af vælgerne var modstandere af EF. Men straks efter udskrivelsen viste opinionsundersøgelserne et massivt omsving til fordel for EF, og pakken blev da også vedtaget med et konfortabelt flertal på 56%. Man begyndte derfor at drage meningsmålingernes billede af EF-modstanden i tvivl: de udtrykte folks øjeblikkelige utilfredshed med EF, men når bordet fangede og EF-medlemskabet stod på spil, så sluttede vælgerne alligevel op om Fællesskabet. Modstanderne havde hidtil bygget deres strategi på kravet om en ny folkeafstemning, hvor danskerne kunne få lov til at melde sig ud af EF. Men nu bredte den opfattelse sig også blandt modstandere, at Danmark var kommet i EF for at blive. SF lagde kursen om og søgte at få indflydelse inden for EFs rammer: "EF skal bruges, når det tjener et fornuftigt formål". Også inden for Folkebevægelsen opstod der tvivl, og i 1992 skilte Junibevægelsen sig ud for at føre en mere moderat linie, hvor Danmark skulle forblive i EF, men bekæmpe unionen.

**TABEL 5.
HOLDNING TIL EUROPÆISK
INTEGRATION.**

Spørgsmål om, hvilken af tre opfattelser af EF-samarbejdet, der svarer nærmest til vælgerens opfattelse.

Kilde: Valgundersøgelser. Procent lodret.

	1979	1989	1992	1993	1994
Beslutningerne bør i stigende grad overlades til EF	14	23	15	13	15
De enkelte medlemslande bør bevare fuld selvstændighed	52	53	69	76	66
Danmark bør melde sig ud af EF	34	23	16	12	19
Antal (=100%)	954	1309	772	921	1000

Befolkningens modstand mod EF havde været et grundproblem for dansk politik gennem halvdelen af årerne. Men fra slutningen af 1980'erne skete der et nyt omsving i opinionen: Tilslutningen til EF voksede støt fra år til år, fra under halvdelen i 1977 til 2/3 i 1990, 3/4 i 1991 og 4/5 i 1993. EF-medlemskabet var igen blevet et koncensus-emne, lige som i 1960'erne.

Forklaringen på denne iøjnefaldende vending skal utvivlsomt søges i den storpolitiske udvikling. Det var i de år, at kommunismen brød sammen og den kolde krig afsluttedes. Næsten alle EFTA-lande og østeuropæiske stater søgte om optagelse i EF. Det blev det almindelige indtryk, at EF ville forblive rammen om fremtidens Europa, og at der ikke var nogen udsigt for en isoleret dansk udmeldelse. Omsvinget forekom inden for alle partiers vælgerkorps. I 1990 kunne Socialdemokratiet for første gang i 16 år konsta-

tere, at et flertal af dets vælgere gik ind for EF, og i 1992 gjaldt det samme SF.

Man skal på den anden side ikke overfortolke meningsomsvinget. Det betød nok accept af EF-medlemskabet, men bestemt ikke af nogen videgående integration. Tabel 5 viser danskernes foretrukne form for europæisk samarbejde. I interviewundersøgelser fik vælgerne forelagt et valg mellem tre former for europæisk samarbejde. Det viste sig da, at kun et mindretal på omkring 15% gik ind for en stærkere integration, hvor de enkelte lande i stigende grad overlod beslutningerne til EF og indordnede sig under Fællesskabet. Langt de fleste foretrak et EF-samarbejde, hvor de enkelte medlemslande bevarede fuld selvstændighed og vetoret over for EF-beslutninger. Det drejede sig om godt halvdelen i 1979, voksende til 3/4 i 1993. Der var således blandt vælgerne nærmest konsensus om, at man foretrak et mellemstatsligt Fællesskab og forkastede yderligere integration. Det er bemærkelsesværdigt, at tilslutningen til den mellemstatslige

form voksede kraftigt i årene 1992 og 1993, medens man førte valgkampagne om unionsplanerne. Endelig viser tabellen, at der kun var et svinde mindretal, der mente, at Danmark skulle melde sig ud af EF.

Opinionsudviklingen siden midten af 1980'erne havde således på den ene side skabt et overvældende flertal for at bevare dansk medlemskab af EF, men på den anden side et stort flertal imod fortsat integration. Disse holdninger blev relevante, da danskerne skulle tage stilling til den europæiske unionstraktat. Denne den anden ændring af Fællesskabets grundlov blev vedtaget i Maastricht i december 1991 og året efter godkendt af folketinget med et overvældende flertal bestående af de fire gamle partier samt CD.

De hidtidige status quo partier Socialdemokratiet og de Radikale gik nu positivt ind for integrationen. Derimod vendte Fremskridtspartiet sig imod unionen, og det udgjorde nu sammen med SF modstanden i tinget.

TABEL 6.
HOLDNING TIL MAASTRICHT-TRAKTATENS HOVEDPUNKTER.

Procentdel af henholdsvis tilhængere og modstandere, der går ind for de enkelte traktatpunkter.
Kilde: valgundersøgelse 1992. Procent lodret.

Elementer af unionstraktaten	Holdning til EF		
	Tilhænger	Modstander	Alle
Fælles mønt	75	13	45
Fælles udenrigspolitik	67	17	42
Fælles forsvarspolitik	80	32	58
Arbejds miljø og arbejdsvilkår	97	74	87
Lovgivningsmagt til Europaparlamentet	65	11	37
Antal (=100%)	701	671	1372

Også Maastricht-traktaten blev imidlertid forelagt befolkningen til godkendelse ved en folkeafstemning. Og som i 1986 kom valgkampen til at dreje sig om opfattelsen af unionstraktaten: tilhængerne mente, at det drejede sig om nogle begrænsede, men nyttige tilpasninger af det europæiske samarbejde, medens modstanderne hævdede, at man beskar den danske suverænitet grundlæggende.

**EN VÆSENTLIG GRUND TIL,
AT UNIONSTRAKTATEN BLEV
FORKASTET VAR, AT
67% AF SOCIALDEMOKRATERNE
STEMTE NEJ**

Maastricht-traktaten var en pakkeløsning, der omfattede en lang række reformer, og nogle af disse var mere populære end andre. Tabel 6 viser danske vælgers indstilling til traktatens hovedpunkter. Kun et mindretal kunne acceptere forslaget om fælles mønt, der var kernen i den økonomiske og monetære union. Men her var der meget stor afstand mellem tilhængere og modstandere. Der var heller ikke noget flertal for en fælles udenrigspolitik. Det var der til gengæld for en fælles forsvars- og sikkerhedspolitik. Det kan være den samtidige udvikling i Jugoslavien, hvor der var udstationeret danske styrker, der kan have medvirket til den positive holdning til forsvarssamarbejde. Endelig er der næsten fuldstændig enighed om den såkaldte sociale dimension, d.v.s. fælles EF-standarder for arbejdsmiljø og arbejdsvilkår. Det blev af tilhængere såvel som af modstandere betraget som en klar dansk interesse, da Danmark jo havde de højeste standarder på arbejdsområdet. Derimod var der stort flertal imod at give Europaparlamentet større lovgivningsmagt. Tabellen viser, at der var god sammenhæng i meningerne: Der var blandt tilhængerne flertal for alle seks reformer og blandt modstanderne flertal imod de fem.

Det var i overensstemmelse med disse overvejende negative holdninger, at der ved folkeaf-

stemningen 2. juni 1992 skete en forkastelse af unionstraktaten, omend kun med 1% flertal. En væsentlig grund til nederlaget var, at 67% af socialdemokraterne havde stemt nej.

Hermed var den krise, som man havde frygtet i 1986, virkeliggjort. Betød forkastelsen, at unionsprojektet var stoppet, som modstanderne påstod, eller betød det, at de øvrige lande ville realisere en union uden om Danmark, som regeringen frygtede? Spørgsmålet blev løst ved, at et stort flertal af folketingets partier, inklusive SF, men ikke Fremskridtspartiet, indgik det såkaldte "nationale kompromis", der indebar fire danske undtagelser fra unionstraktaten, vedrørende ØMU, forsvar, retligt samarbejde og unionsborgerskab. Disse undtagelser blev accepteret af EF på topmødet i Edinburgh i december 1992, og de blev derefter forelagt vælgerne sammen med den således reviderede unionstraktat ved en ny folkeafstemning 18. maj 1993.

I opinionen førte det nationale kompromis i første omgang til et nyt voldsomt omsving, til slutningen steg fra 49% ved folkeafstemningen til 72% i november. Men denne vending var ikke holdbar, til slutningen sivede langsomt tilbage igen, men på valgdagen var der stadig et pænt flertal på 57%, der stemte ja, således at Danmark kunne tiltræde unionen. Den vigtigste grund til, at flertallet var skiftet, var, at det denne gang var lykkedes Socialdemokratiet at overbevise halvdelen af sine vælgere om, at de skulle stemme ja. Derimod fik SFs overgang til unionen ingen større virkning, kun 16% af partiets vælgere fulgte dets anbefaling og stemte ja. De danske vælgere har udgjort en magtfuld faktor i Europapolitikken. Den meget svingende opinion har afstukket grænserne for Danmarks handlefrihed.

I den Europæiske Union arbejdes der med en snarlig udbygning af samarbejdet. En sådan skal i Danmark godkendes ved en ny folkeafstemning, og den meget integrations skeptiske holdning blandt danske vælgere kan skabe store vanskeligheder for dansk deltagelse i unionsudbygningen.

Gammel gastronomi

Der var små snitter fra Meyers køkken, da *Institut for Arkaologi og Etnologi* præsen terede en rigtig lækker bog i januar. "Himmelsk vin - jordisk føde" er resultat af insti tutteres gastronomiske aktiviteter i Kulturbyårets Universitetsuge, hvor der blev serveret alt fra stenaldersuppe over romerske retter til 1800-årenes danske påskemad.

Bogen koster 200,- kr. og kan bl.a. købes ved henvendelse til

Chr. Ejlers forlag, tlf: 33 12 28 24.

God mad er en herlig opfindelse, som folk til alle tider har sat pris på, men måltidet afspejler også sociale strukturer og forhold. Og i "Himmelsk vin..." bliver det hele belyst gennem forskellige artikler, bl.a. om barer i Pompeji, græske symposier, vindtørrede sild på Færøerne og indholdet i stenalderkvindens gryder. Der er også et lille afsnit med opskrifter, bl.a. på struds i sur-sød sauce, sådan som den berømte romerske kok Apicius serverede den.

Struds i sur-sød sauce

(6 personer)

- 1 1/2 kg. strudsekød
- frisk mynte
- 4-5 spsk. olivenolie
- 3 dl. hvidvin
- 1 flaske rosinvin
(dvs. sød vin fx spålelse eller eiswein)
- 1 dl. vineddike
- peber
- 1 tsk ristede spidskommen
- 1 tsk selleriflø
- 1 spsk honning.

Strudsekøddet snøres sammen til en rullesteg med den friske mynte i midten. Varm en stegegryde op med olivenolie og brun

Folketællinger på CD-ROM

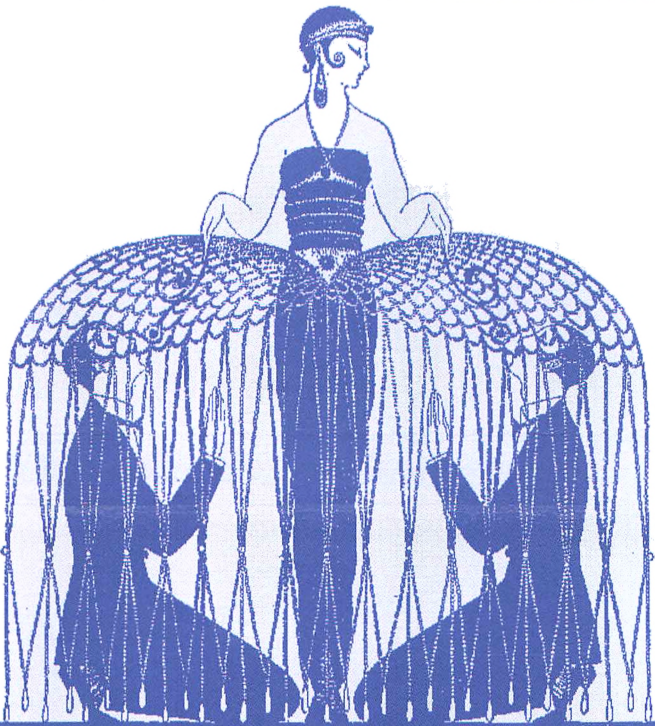
På Dansk Data Arkiv kan man nu købe en CD-ROM med indtastning af forskellige folketællinger fra 401 sogne og købstæder! Der er især tastet fra de ældre folketællinger, men der er dog også enkelte nyere imellem. Fx kan man finde folketællingen 1911 for Sejerø, Hårby og Helnæs sogne.

Indtastningsarbejdet udføres af frivillige i det såkaldte KildeIndtastnings Projekt - blandt venner kaldet KIP. Og fordi der er tale om frivillige, der indtaster de sogne, som de selv måtte have lyst til at arbejde med, er nogle sogne og amter veldækkede, mens andre har "sorte huller". Det rækker dog ikke ved, at fx mange lokalarkiver sikkert kan have stor glæde af folketællings-CD'en, som kan købes for 180 kr. ved at henvende sig til: *Dansk Data Arkiv, Islands-gade 10, DK-5000 Odense C. Tlf: 66 11 30 10. Fax: 66 11 30 60, E-mail: mailbox@dda.dk.*

Man får søgesystemet WordCruncher med i prisen, så CD'en kan bruges uden at man skal ud og købe yderligere software. Hvis man er på nettet, kan man iøvrigt også søge i de indtastede folketællinger og i basen med udvandrerprotokoller på adressen: <http://ddd.sa.dk>.

strudsestegen på alle sider ved kraftig varme. Tilsæt hvidvin og skru ned, lad stegen simre i ca. 1 time, til den er gennemstegt. Tag den op og lad den hvile tildækket. Varm kogelagen kraftigt op, tilsæt vineddike og lad det koge lidt ind. Tilsæt derefter rosinvinen og krydderierne. Brug evt. flere krydderier efter behag.

(I den originale opskrift er der ikke nogen omtale af tilbehør, men førende gastronomer i det klassiske arkæologiske miljø foreslår salat og/eller godt brød.)

Kvinder i BUR

Man(d) hører ofte påstanden om at "det er svært at finde noget om kvinder" i de historiske kilder. For nogle år siden blev en gruppe kvindelige forskere grundigt trætte af at høre på dén smøre - og skrev bogen med den ansporende titel: "SØG - og I skal finde!". For selvfølgelig kan man finde masser af kilder til kvinders historie!

Nu har gruppen bag "Søg - og I skal finde" og efterfølgeren: "København, kvinder og kærlighed" udgivet en ny bog om kvindehistorie. Titlen er *BUR*, og bogen handler om de "bure" formet af dyder, konventioner, jura mm. som kvinder gennem tiderne har opholdt sig i. Der er dog også artikler om kvinder i mere håndgribelige bure; nemlig om kvindelige straffefanger og Sprogø-piger.

BUR er på 200 rigt illustrerede sider, koster 200,- kr. og kan fås ved henvendelse til *Landsarkivet for Sjælland, Postboks 661, Jagtvej 10, 2200 Kbh. N.*

Du kan læse lidt mere om bogen på net-adressen <http://www.sa.dk/lak/publ/bur.htm>.

Bus-historie

Jernbane-entusiasterne har længe haft mulighed for at dyrke deres lidenskab med lige sindede. Nu er turen altså også kommet til dem, der interesserer sig for kollektiv trafik, der ikke kører på skinner. Hvis du interesserer dig for gamle busser og busdrift er *Bushistorisk Selskab* måske noget for dig?

Selskabet, der har eksisteret siden 1994, er i efteråret blevet godkendt som ekstraordinært medlem af Sammenslutningen af Lokalkiver. Meningen er, at *Bushistorisk Selskab* vil samarbejde med lokalarkiverne om at samle og registrere arkivalier, der kan fortælle om buserhvervet.

Bushistorisk Selskab udgiver "Busbladet" som kommer fire gange om året. Yderligere oplysninger kan fås hos formanden *Mikael Hansen*,

tlf: 75 72 60 85

(priv) eller
75 83 46 00
(arb.).

Kopismykker og nyt middelalderskib i Roskilde

Roskilde er som bekendt en af de byer, hvor man dårligt kan gå ud og grave sine kartofler op, uden at tilkalde museet. I nærheden af havnen, i bydelen Vindeboder, sprøjtede fundene nærmest op af jorden i december 1996.

I den tidlige middelalder var Vindeboder sandsynligvis en slags vendisk indvandrerkvarter med blomstrende handel. Det har efterladt masser af spor i form af Østersøkeramik, bark-legetøj, spænder, sko, redskaber til fiskeri og sejlmageri m.m. Der er også fundet "kopi"-smykker; en hjemmelavet "byzantinsk" mønt og et Dagmarkors, hvor helgenerne på bagsiden minder mistænkeligt om vikinger med skæg.

Midt i maj måned går arkæologerne fra Roskilde i gang med

udgravningen af et skib fra 1200-tallet. Skibet blev fundet på bunden af fjorden, da der skulle graves ud til et nyt havneindløb.

Udgravningen vil sandsynligvis blive tilrettelagt sådan, at interesserede kan følge med i både selve gravearbejdet og i, hvad der sker med fundet inde i modtagelsesbygningen.

Foto:
Flemming
Rasmussen

Fattige får deres eget museum!

Nu får de fattige og udstødte et specialmuseum, der efter skitserne at domme bliver både flot og oplevelsespræget, når Danmarks Socialhistoriske Museum ser dagens lys.

Museet indrettes i landets eneste bevarede købstadsfattiggård, nemlig Viebæltegård i Svendborg, som blev opført i 1872 og er bevaret stort set intakt frem til i dag.

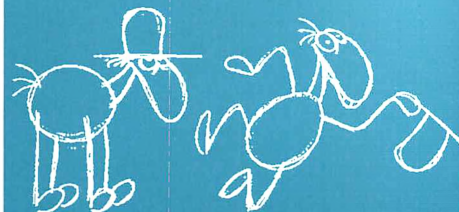
Gården indrettes - som fattiggårde - var det - med mands- og kvindeafsnit, men også områder som ligkapel-

let og fattiggårdshaven inddrages i udstillingen, der vil blive opbygget som miljøer fra forskellige tidsaldrer, med forskellige tableauer. Et fungerende suppekøkken står også på programmet.

Udviklingen indenfor sociallovgivning vil naturligvis også blive behandlet - så når museet står færdigt vil man kunne få et grundigt og spændende indblik i dansk socialhistorie fra 1500-årene og frem til idag.

Tegnefilmens historie

Folk med hang til tegnefilm og bopæl i det sydlige Jylland, vil sikkert lægge vejen forbi *museet Ribes Vikinger* som har til huse på Odins Plads i Ribe. Frem til den 27. april viser museet udstillingen "Animation" der er produceret af Viborg Stiftsmuseum og Animationsværkstedet. Udstillingen handler om tegne- og dukkefilmens historie, ligeså de spjættende figurer i fortidens Laterna Magica-kasser og til nutidens computeranimation. Udstillingen har også et særligt afsnit om danske tegnefilm, og man får gennemgået hele produktionsprocessen fra råskitse over storyboard til færdig film. Der er naturligvis også filmforevisning i tilknytning til udstillingen som har åbent hver dag (undtagen mandag) fra kl. 10 - 16.

Nationalmuseet slår alle rekorder

Sidste år gik 629.893 gæster igennem tælleapparaterne på Nationalmuseet. Tallet inkluderer også besøgende på Frihedsmuseet, Frilandsmuseet og Bredemuseet - men ud af de mange museumsgængere var det ikke mindre end 405.792 der fandt vej til udstillingerne i Prinsens Palais. Det er en fremgang på over 20%!

Københavnerne husker....

I 1995 opfordrede Københavns Stadsarkiv alle, der havde været i København mellem 1920 og 1950, til at skrive deres erindringer.

Det væltede ind med spændende og velskrevne manuskripter. Næsten 1200 københavnere (eller ex-københavnere) har indleveret i alt ca. 25.000 sider med beskrivelse af livet i hovedstaden.

Som led i Kulturbby '96 blev 11 af de bedste bidrag præmieret, og et uddrag af dem er udgivet i bogen "Københavnereindringer". Det indbundne værk, som

er på 231 sider koster 120,-. Når man køber bogen - som fås ved henvendelse til *Københavns Stadsarkiv* tlf: 33 66 23 73 - kan man samtidigt blive medlem af Selskabet til forskning i Københavns historie. Uden at det koster ekstra!

De mange erindringer kan med tiden bruges på Stadsarkivet. Allerede nu er ca. 150 af dem tilgængelige, fordi forfatterne har givet skriftlig tilladelse til, at de kan læses frit. Resten af beretningerne må vi glæde os til at se på Stadsarkivets læsesal i år 2021.

Spørge KASSEN

“Tyske” piger på Sjælland

Jeg har et historisk arkivproblem! En formoder til mig kom fra en gård i Jahnshoff som ligger ved Oldenburg i Holsten. Hun fik sit første barn i 1845 i Store Heddinge sammen med sin mand – en husmandssøn fra Tommestrup – som nu var blevet bødker.

Min formoder døde som 79-årig i 1896 i Kirke Eskildstrup. Og da jeg ikke har kunnet finde hendes giftermål nogen steder, er mit spørgsmål: Var det almindeligt at tyske piger rejste til Danmark, i lighed med de mange svenske piger, der bl.a. havnede i Norsjælland? Hvis det var tilfældet, hvor rejste de da almindeligvis til og ad hvilken vej rejste? Ifølge en overlevering har min formoder fortalt sin svigerdatter, at hun havde en forfærdelig lang og streng sørejse.

*Med venlig hilsen
Helle Foss
Grønnevej 65
2830 Virum*

Svar:

Egentlig var holstenske piger, som din formoder, danskere selvom de var tysktalende. På daværende tidspunkt var Holsten jo en del af den danske helstat. Det er min fornemmelse, at der kun var en meget beskedent indvandring af holstenske piger til kongeriget. Der var istedet en stor sæson-betonet indvandring af tjenestefolk fra Jylland, især Vestjylland.

De piger, der rejste fra Holsten har formodentlig været piger, der havde en eller anden nichefunktion. Fx. tjenestepiger til tysktalende embedsmandsfamilier i København. Eller – hvad der var mere almindeligt – mejersker, som var uddannede på de holstenske godser med det den gang meget avancerede mejeribrug – det holstenske bøttemejeri. Disse piger var efterspurgt af godsejere og proprietærer, der ville udvikle deres gods- og gårdmejerier.

Da mejeribruget var mest udviklet på øerne og i Østjylland, var det vel overvejende dertil, de holstenske mejeripiger rejste, og i så fald er turen naturligvis gået over søen. Måske med dampskibet fra Kiel til København?

*Med venlig hilsen
Hans Schultz Hansen, arkivar
Landsarkivet for
Sønderjylland*

.....

Hvor er soldater fra '48 og '64 begravet?

Som slægts- og egnhistorisk interesseret oplever man ikke sjældent, at der i de gængse lokale arkivalier mangler unge mænd efter årene 1848 og 1864.

Det drejer sig selvsagt om de våbenføre, der er faldet under de slesvigske krige. Men hvorledes skal man verificere disse krigsdræbtes skæbne? En nordsjællandsk rekrut bringes jo ikke tilbage til hjemsoget for at blive begravet dér!

Skal man virkelig bladde samtlige sønderjyske kirkebøger igennem? Findes der ikke lazaretlister over de døde og sårede, eller har Hærens Arkiv eller Rigsarkivet et “centralt arkivalium” som dækker disse krigsdræbte?

*Med venlig hilsen
Kim D.B. Bengtson
Tobaksvejen 49
2860 Søborg*

Svar:

Nej, man behøver heldigvis ikke at søge samtlige kirkebøger igennem for at finde de faldne fra de slesvigske krige. Der eksisterer nemlig gode og meget grundige opslagsværker, fx: A.D. Cohen: *Krigen i Aarene 1848, 1849, 1850 og de Faldnes Minde. Odense 1851*; samt V. Cohen: *Krigen 1864 og de Faldnes Minde. København 1865*. Begge værker gennemgår, regiment for regiment, navne-

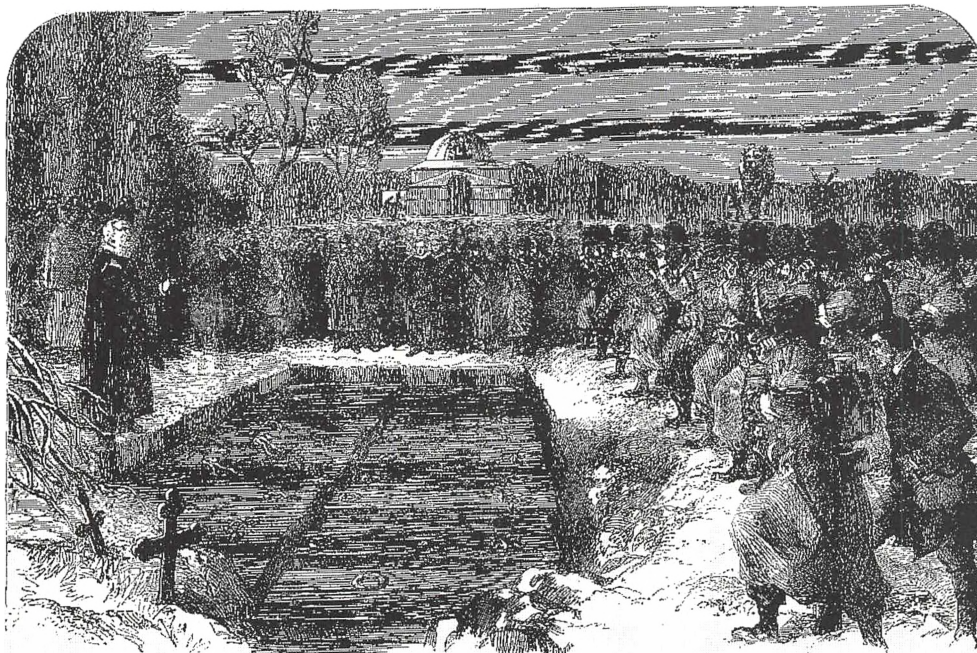
ne på de faldne med oplysninger om døds- og begravelsessted. Disse bøger har dog det minus, at de ikke har et navneindeks. Det betyder, at man skal kende den enkeltes regiment. Regimentet eller bataillon kan man dog som regel finde i lægdsrullen.

En anden mulighed er H. Boeck: *Danske mindesmærker og krigergrave i Sønderjylland fra krigen 1813, 1848–1850 og 1864. Grønseforlaget, København 1940*. Her er der navnefortegnelse, men det var dog ikke alle, der fik rejst et mindesmærke med navn over sig. Mange danske og tyske soldater ligger i de fællesgrave, der blandt andet blev gravet ved Dybbøl efter stormen 18. april 1864.

Med opslagsværkerne vil man i de fleste tilfælde kunne spore en falden. Man må dog ikke glemme, at ikke alle døde umiddelbart af deres sår, at nogle deserterede, og at ikke alle ønskede at vende hjem efter endt soldatertjeneste. Derfor er der altid nogen, der ikke vil kunne spores direkte gennem de militære arkiver.

Denne problematik kan man tydeligt se i beretningerne om krigen; antallet af faldne i forbindelse med stormen på Dybbøl opgives at være fra 93 til flere tusinde. Under selve stormen indberettedes der 93 faldne. Men om morgenen, dagen efter, savnede man et langt større antal!

Det var dog de fleste af de indkaldte, der overlevede de slesvigske krige. Og Forsva-

rets Arkiver har et righoldigt materiale i de næsten 120.000 ansøgninger der blev indsendt i forbindelse med den erindringsmedalje, som blev indstiftet i 1876.

I 1906 fik veteranerne fra 1848-50 mulighed for at søge "Hædersgaven", denne var på 100 kr. per år for resten af livet, en tilsvarende hædersgave fik veteranerne fra 1864 i 1913. Disse hædersgaver skulle veteranerne ansøge om til Finansministeriet, og ansøgningerne findes i dag i kopi på Forsvarets Arkiver.

Af erindringsmedaljeansøgningerne fremgår følgende oplysninger: Navn, fødselsdag, hvilke år personen deltog i krigen, regiment/skib, kompagni/eskadron/batteri, militære nummer, tjenestetid, rang, eventuelle sår, eventuelle lazaretophold, fangenskab, eventuel pension, medlemskab af Våbenbrødrene, stilling, bopæl samt adresse. Og

hvis en person har været i fangenskab, har Forsvarets Arkiver en udmærket fortegnelse over de tyske fængsler og fangelejre.

*Med venlig hilsen
Lars Struwe
Stud. mag.
Forsvarets Arkiver*

Gode arkivalier:

Forsvarets Arkiver
gruppen "Krigsarkiv II",
(som dækker de slesvigske krige):

- 0602-001 Tabslister – officielle 1848-1850.
- 0602-001 Fortegnelse over danske i krigsfangenskab 1848-1850.
- 0602-001 Uregistrerede sager: Lister over døde, sårede og fanger 1848.
- 0602-001 Oplysninger om savnede 1848.
- 0602-076 Ambulancer 1848-1851.
- 0602-077 Lazaretter i København 1848-1864.
- 0602-078 Lazaretter udenfor København 1848-1864.
- 0603-023 Feltlazaretter 1864.
- 1078-004 Faldne i Isted-slaget; kartotek i forbindelse med læsesalen
- 1078-005 Faldne i 1848-1850 og 1864; kartotek i forbindelse med læsesalen.
- 1078-036 Faldne i krigen 1864 (efter Cohens bog); kartotek.

BOGNYT

v/ Vibeke Riis

Bo Bramsen:

Blandt 100 gidsler i Horserød 1943.

Med forspil, efterspil og historisk tillæg.

Kbh. 1996. 372 s.

Beretningen om livet i Horserødlejren er baseret på forfatterens dagbogsnotater fra 65 døgn internering i efteråret 1943. Bogen fortæller også internerings forhistorie, samt efterspillet for forfatteren selv, som flygtning til Sverige og som rådgiver for den engelske befrielsesstyrke. Bogen indeholder afslutningsvis en historisk oversigt over Horserødlejren fra den start i 1917 og frem til idag.

Ulla Dahlerup:

Dengang familien var alt.

Danske fortællinger om erhverv, som er forsvundet.

Kbh. 1995. 309 s.

Bogen er et stykke social- og kulturhistorie fortalt af 19 ældre mennesker, der fleste født inden for perioden 1900 til 1920. Det er historier fra tiden før arbejdslivet og hjemmet blev mekaniseret. Og der er bl.a. fortællinger om hjemmeslagteren, vindmølleren, enelæreren, hestehandleren og håndskomageren.

Karl Erik Frandsen (red.):

Kongens og Folkets København – gennem 800 år.

Brikker til en mosaik. *Kbh. 1996. 274 s.*

Bogen indeholder 13 bidrag til Københavns historie, og omhandler bl.a. Københavns befæstning i middelalderen, krigsmænd og borgere 1600-1855, København som arbejderby før 1914, barndom i hovedstaden omkring århundredeskiftet og folkestrejken 1944.

Flemming Frydendal (red.):

Christian VII's Palæ. Restaurering 1982 til 1996.

Kbh. 1996. 117 s.

Sigtet med bogen er at fortælle nogle væsentlige elementer af palæets bygningshistorie, at berette om livet bag murene gennem 250 år og at give en dokumentation i text og billeder af den gennemførte restaurering. Dronning Margrethe II beretter i en personlig efterskrift om palæets indretning.

Arne Gotved:

Og de sejler – de gamle træskibe.

Stenstrup 1996. 208 s.

Bogen viser et udvalg på knap 50 af de bevaringsværdige træskibe – fra små joller til tremastskonnerter – i Danmark. Skibene, hvoraf de fleste oprindeligt har fået den oprindelige sejlføring tilbage. Bogen er rigt illustreret med fotografier og tegninger.

SFINX er kendt som det rigt illustrerede tidsskrift om Middelhavslandene og den Nære Oriens arkæologi, historie og kunst fra oldtid til nutid.

SFINX juberer med to tilbud:
bestil årgang 1997
og få decembernummeret fra 1996 gratis
eller
bestil to årgange (1996/97) til jubilæumspris

- SFINX årg. 1997 (4 numre, inkl. dobb. temamnummer om MALLORCA og NABOØER + et gratis decembernummer 1996) 171 kr.
- SFINX årg. 1996/97 (8 numre, inkl. dobb. temamnumre om SYRIEN og MALLORCA OG NABOØER) 200 kr.

Navn/adr. _____

Tlf. 8942 2295 Fax 8942 2287
E-mail: klalc@hum.aau.dk

Sendes
ufrankeret

betaler portoen

Tidsskriftet SFINX
c/o Klassisk Arkæologi
Aarhus Universitet
+++0019+++
DK-8000 Århus C

VOLD OG MORD i Næstved

**TINGBØGERNE KAN GIVE INDTRYK AF, AT
ØRETÆVERNE SAD LØST I 1600-ÅRENES NÆSTVED,
SELVOM ANTALLET AF VOLDS- OG DRABSSAGER
FAKTISK VAR FOR NEDADGÅENDE.
SAGERNE ER EN SPÆNDENDE MENTALITETSHISTORISK
KILDE OG ÅBNER EN DØR PÅ KLEM TIL LIV OG
MENNESKER I 1600-ÅRENES NÆSTVED.**

.....

AF LARS POHLE

Nytårsaften 1602 blev ganske trist for skomager Knud Pedersen i Næstved. Han blev nemlig dræbt med tre knivstik af sin medborger Henning Ibsen i Hans Skriveres hus.

Henning Ibsen og Peder Jensen fra Fodby havde siddet hos Hans og drukket, fortalte Anne Buckis for retten den 21. Februar 1603. *“Betal dit øl!”* sagde Peder Jensen til Knud Pedersen, da de var færdige. Men det ville Knud ikke; *“Jeg har intet drukket med eder”* sagde han, og forsvarede sig yderligere: *“da stod der et stob fuldt af øl, vil I unde mig det, da er det godt, vil I ikke, da stod det dér!”*. Den forklaring accepterede Peder ikke: *“inden jeg drager af Næstved, da skal du betale!”*.

JEG HAR NOK – HENT MIG BYFOGEDEN

Peder og Henning bød da god nat, men fire vidner kunne fortælle, at de snart vendte tilbage. Peder gik hen til Knud og spurgte om han drak. Knud bekræftede det *“nu drikker jeg og vil betale”*. Og så startede slagsmålet. Først huggede Pe-

der til Knud med en økse, og ramte ham på skulderen. Så huggede Knud tilbage med sit værge, kastede det fra sig, og *“tog Peder Jensen i favnen, så Knud kom omkuld på slagbænken”*. Da de to slagsbrødre rodede rundt på bænken fik Knud *“nogen skade”*, men hvad der helt præcist skete var ikke til at se i den *“hutteltut”*, forklarede vidnet Maren Skriveres. Slagsmålet endte med, at Henning Ibsen stak Knud Skomager tre gange med sin kniv. Knud stak igen så godt han kunne, men udbrød så tre gange *“Jeg har nok, hent mig byfogeden”*. Og lidt efter var han død.

Det retslige efterspil blev indledt med en privat påtale af den afdødes bror, Jens Pedersen, og sagen gik over fire tingdage. Den 31. januar blev 16 nævningsmænd indsat til at *“granske, lede og udi sandhed forfare om Henning Ibsen som dræbte og ihjelslog Knud Pedersen Skomager.”* Den 21. og 28. februar forklarede de fire vidner, hvad de vidste, og den 21. marts faldt så dommen. Nævningsenes formand Niels Vinding *“lagde sin hånd på bog og bad sig Gud til hjælp”* og bedyrede, at selvom man både havde *“ledt og spurgt inden- og udenbys”*, så kunne man ikke komme til andet resultat, end at Henning havde dræbt Knud Skomager, og derfor måtte kendes fredløs.

BYTING OG RÅDSTUE

Retsprotokollerne, med sager som den om drabet på Knud Skomager, er en fremragende kilde til forståelse af den danske samfund i 1500 og 1600 årene. Materialet fra første-instans tingene og rådstuerne indeholder en mængde oplysninger om folks omgangsformer i by og på land. Studier i retsmateriale er ikke noget nyt, men det er især trolddomsprocesserne, der har måttet holde for. Næstved havde også sine, i 1601-02. Udover det for os umiddelbart dragende i den

slags spektakulære begivenheder, er de en værdifuld kilde til tidens tænke måde, kulturelle, sociale og religiøse normer og værdier.

Sociale omgangsformer kan også anskues ud fra kriminalitetskategorierne "vold" og "drab", og det er interessant at se, i hvilke situationer, og hvorfor disse sammenstød overhovedet fandt sted. Dertil kommer det centrale spørgsmål om, hvordan lovgivningen i praksis blev anvendt i det nære samfund – dér hvor konflikterne først opstod.

Lad os igen vende blikket mod Næstved byting og rådstue omkring år 1600. Hvem møder man i retsprotokollerne? Hvilke sager støder man på? Hvor mange? Hvor stort er antallet af volds- og drabssager i et vilkårligt valgt år? Fx i året 1594?

På det tidspunkt var der to retslige instanser i Næstved; rådstuen og bytinget. Rådstuen tog sig af de civile sager, og her præsiderede de to borgmestre sammen med 4-5 rådmænd. På tinget sad byfogeden og 8-12 ting- eller stokkemænd, der fungerede som en slags retsvidner i strafferetslige sager. Borgmestrene sad såmænd også med her. Byfogeden var dommer, og i alvorligere sager –

Næstveds byvåben

En købstad i 1500-årenes slutning kunne være fuld af smalle, mørke gyder – hvor man vanskeligt kunne orientere sig. Den gadebelysning der kom af, at en dreng gik foran med et lys var ikke overvældende, så det kan ikke undre at den overstadige Anders Hansen kom til at skyde og ramme sin vejviser i februar-mørket 1605. Byen på dette stik fra 1700-tallet er ganske vist Ringsted, men Næstved har næppe set meget anderledes ud.

Der er opræk til ballade i en skånsk kro i midten af 1600-tallet. Fyren ved bordet har åbenbart fornærmet koken, der skal til at stikke ham en på hovedet – ovenikøbet med knyt-næve. Måske optakt til en "hutteltut" – hur-lumhej – som den, der kostede Knud Pedersen livet i Næstved, nytårs-aften 1602?

(Maleri af Govert Camphuysen)

fx om drab – fældede han dom på baggrund af 16 nævningsmænds afgørelse. På bytinget foretog man også allehånde tinglysninger, kundgørelser, udtog skudsmål og afgjorde sager om arv og ejendom.

På overfladen var der mest travlhed på rådstuen. For året 1594 var der 54 samlinger på rådstuen mod 29 på bytinget. I 1586 havde skriveren skrevet i rådstuebogen at "*blev samme tid intet synderligt udrettet*". Det gjaldt stadigvæk i 1594, for ved 44 af 54 retsmøder er der ikke noteret andet end datoen og navnene på de tilstædeværende borgmestre og rådmænd. Af de ti indførsler handlede 4 om pant, en om gæld, en om arv og en om et privat skænderi. Resten er næringssager.

Bytingets protokol er anderledes fyldt. Der er indførsler ved 25 ud af 29 tingdage.

Nogle gange blot en enkelt sag, andre gange mange sider, med op til ti forskellige sager. En sammentælling giver i alt 58 forskellige sager, hvor den største gruppe – 23 – handler om ejen-

domsmæssige forhold. Ti sager handler om arv, syv er skudsmål og fem gældssager. Hertil kommer fire æressager, to tyverisager, to drabssager og en beskyldning om vold – som man dog ikke hører mere til end dette: "*Per Norbagge stod for retten og gav Hagen Storm sag, at han holdt ham, men Jens Mønbo slog ham den skade han har*".

Resultaterne af sagerne på bytinget var fire afgørelser i de ejendomsræssige sager og fire egentlige domme. I de to tyverisager er dommen "*galle og gren, høff og heden jord*". I den ene drabssag blev gerningsmanden frikendt med dommen "*fred og bod*", men den anden var mere bemærkelsesværdig. Indførslen levner ikke tvivl om, at retten allerede ved sagens begyndelse havde en klar forestilling om sagens sammenhæng; "*Peder Nielsen af Snæsøre dræbte Søren Teglblænder af Vemmetoft*". Det var imidlertid to år siden, at drabet var sket, og der var ikke kommet nogen anklager eller *eftermålsmand*, for at anklage Peder Nielsen. Den gang var procesformen akkusatortisk. Der blev altså ikke nogen sag, med min-

Det går pænt og roligt til på det hollandske fisketorv, hvor den nydelige borgerkone og hendes tjenestepige handler. Men ellers var torvet også et sted, hvor megen klammeri kunne opstå, hvis målene ikke passede eller varernes kvalitet ikke var iorden.

(Maleri af Pieter van Noort)

dre en privatmand kom og rejste en anklage. Da det ikke skete svor nævningene Peder Nielsen *til nødværge*. De erklærede altså ikke, at Peder Nielsen var uskyldig, men besluttede, at drabet var sket i nødværge. Man kan ikke lade være med at spekulere på hvem Søren Teglbjørner mon var, siden ingen ville føre drabet på ham til tings. Selv i tilfælde af, at vidner havde set Søren overfalde Peder, der så handlede i nødværge, ville der med meget stor sandsynlighed have stået noget om det i tingbogen.

MÆND SLÅR – KVINDER VIDNER

De sager vi ville kalde civile, er altså i klart overtal, mens de strafferetslige sager indtager en beskeden placering. Tingets formål var i høj grad at offentliggøre og tage et givet forhold beskrevet. Recessen af 21. dec. 1551 bestemte, at alle retsinstanser skulle føre tingbog, og et Åbent Brev af 29. marts 1578 fastslog, at bøgerne skulle føres under selve handlingerne. I ejendomsmæssige

spørgsmål er det naturligvis af central betydning, at der et eller andet sted er noget skrevet at forholde sig til. Sådan er det naturligvis også med vidneforklaringer i strafferetslige sager – og dét formål tjente tingbogen.

I ti-året 1592 til 1602 er der indført 11 sager med vold og 12 drabssager i Næstved tingbøger. For drabssagerne er det kendetegnende, at samtlige ofre og samtlige drabsmænd var – mænd. Kvindernes rolle i sagerne var at optræde som vidner. Sagerne var af meget forskellig karakter, og det afspejles også i sagsafslutningerne. 1 gang blev der forlig, 5 blev frikendt, 4 dømt fredløse. Æn dømtes til halshugning med sværd og én til hjul og stjele.

Voldssagerne er ligeså forskellige. Mens drabssagerne er nemme at finde, er det anderledes med voldssagerne. Af deciderede voldssager er der kun en 5-6 stykker. De øvrige omtaler vold af en eller anden art, nærmest i en bisætning, og giver ikke anledning til nogen sag – endsige retslig afgørelse. Enkelte kvinder var indblandede i voldssagerne, men vel at mærke ikke i de sager der er "rigtige" voldssager. Kvinderne oprådte heller ikke i de sager, hvor der blev brugt våben. Retten afgør kun 3 af sagerne. Det bliver til to bøder og én frikendelse.

SLAGSMÅL, KNIVSTIK OG SKYDERI

Den 18. september i året 1592 anklagede Peder Kock Jacob Gønge for at have skudt ham i benet. Jacob hørte imidlertid ikke til Næstved byting, men til Førslev birketing. Hændelsesforløbet blev oprullet alligevel, eftersom der var to Næstved-borgere impliceret.

Det hele startede med, at Peder Kock og Hagen Storm havde været oppe at slås på gaden ud for Hagen Glarmesters hus. Anledningen til slagsmålet får vi desværre ikke at vide, men indenfor i glarmesterens hus sad Peder Skrædder og Jacob Gønge og drak. Da de opdagede spektaklet i gaden, sprang Jacob op, greb sin bøsse og løb ud til de to kombattanter. Han forsøgte at skille dem ad, først med bøssemunden og siden med sin daggert. Det lykkedes ikke, istedet blev han selv "stukket udi kinden med Peder Kocks verge" så det blødte. Det fandt Jacob sig ikke i, så han tog bøs-

sen. Peder Kock appellerede til ham: "*est du en ærlig karl, da skiud mig ikke*". Men det gjorde Jacob alligevel, og sådan fik Peder en "*skade udi benet*".

De to slagsbrødre, Hagen og Peder, påstod begge, at de ville føre vidner, men det blev ikke til noget, og den del af sagen endte med, at Hagen blev frifundet. Men sagen var ikke færdig, for der var stadig skyderiet og det stik, som Jacob havde fået i kinden. Stikket gav ikke anledning til retssag i sig selv, men det gjorde skuddet i benet.

En af byens juridiske autoriteter, borgmester Anders Nielsen, prøvede at forlige de to, men forgæves. Tydeligvis betragtede Peder den udenbys Jacobs fremfærd som helt uacceptabel, og ville derfor formelt og officielt have oprejsning med en dom. Hvordan sagen endte, véd vi ikke – blot at den ikke fortsatte i Næstved.

UFØRM OG BRUD PÅ TORVEFREDEN

I november 1595 bekendte Rasmus Andersen for retten, at han havde lånt Claus Holst en skæppe, som Peder Jude af Seberup bad ham måle to skæpper rug med. Da rugen var målt, satte Peder skæppen på jorden og "*trådte jernet nedet og sønder på den, og sagde at det var en falsk skæppe*." Næste vidne var Niels Kiøldsen fra Fensmark, der kunne fortælle, at han havde set Claus Holst slå Peder Jude på gaden med en skæppe. Da han slog, røg der et stykke jern af skæppen. Claus tog jernet og slog Peder på kinden "*så blod gik ud*". Men det var åbenbart ikke nok endnu, for Claus gik ind og hentede en økse, som han også slog Peder med. Ifølge et af vidnerne havde Peder udbrudt: "*Hvi slår I mig, I gør mig åbenbart uret. Har jeg gjort skade på Eders skæppe, da vil jeg gøre Eder gavn igen*". Claus Holst gjorde så det ganske logiske, at han begærede to mænd til at se på sin skæppe og afgøre, om den skulle være så falsk, som Peder Jude påstod. Det var den ikke. Men det ændrede nu ikke noget ved, at han havde været noget barsk ved Peder. Afgørelsen faldt den 19. januar året efter, og gik ud på, at Claus Holst fik en bøde efter loven om torvefred.

Som der fandtes en nedskreven lov om torve-

Der vanker brådne pan-
der og drøje sværdhug på
dette stik fra folkebogen
"De syv vise mestre". To
af kamphanerne ligger
allerede på valen, og den
tredje ser ud snart at ville
gøre dem selskab!

.....

fred, var der også grænser, omend netop ikke nedskrevne, for hvordan man kunne tillade sig at opføre sig i det, der skulle have været et muntert lag. I 1593 brød Anders Matzen sådan nogle grænser.

Poul Lauritzen sad inde hos Jacob Væver og drak. Pludselig blev han hentet af af Oluf Thomassen, der kunne fortælle at Anders Matzen havde gjort naboen, Jens, "*stor uførm udi sit hus*". Sammen med Christoffer gik de ind ved siden af, for at få dæmpet gemytterne. Anders Matzen sad for bordenden med en kande øl, og Jens sad ved stuedøren. Christoffer satte sig ved bordet og spurgte Anders, hvorfor han sådan kom midt om natten, og jagede sin gamle fattige far væk fra bordenden. Anders besvarede imidlertid kun spørgsmålet på "*ganske unøttelig vis*", og Poul Lauritzen måtte skille ham og Christoffer ad. Men Poul spurgte nu også Anders, hvorfor han lavede al den ballade, og så tog Anders en kande, som han ville slå Poul i hovedet med. "*Hvad tusind pokker vil du have, så kom udi vejen*" råbte han, og så blev der slagsmål, så bordet væltede.

Man forestiller sig, at Anders Matzen nok havde fået sig en tår over tørsten på denne aften.

Han var muligvis også vågnet op med en dårlig smag i munden – i hvert fald hører man ikke mere til den sag, og det tyder på, at man var blevet venligt forligt.

Uheld og vådeskud med fysisk skade kunne naturligvis også forekomme. Den tredie retslige afgørelse i en voldssag forekommer netop i sådan et tilfælde.

Tomas Skottes søn havde i september 1601, sandsynligvis under leg, skudt det ene øje ud på Laurits Bådsmands søn med en bue. Øjet blev besigtiget på tingen og var "*udronit i hovedet*". Hertil bemærkede Tomas tørt, at hvis han skulle, kunne han have gravet det bedre ud af hovedet. Han blev imidlertid dømt til at betale en halv mandebod, 27 mark danske, på sønnens vegne.

DRAB MED OG UDEN FORSÆT

De egentlige drabssager hører til i samme kategori som voldssagerne, men er forskellige af karakter. Også her forekommer et hændeligt uheld.

I februar 1605 var Anders Hansen og Maren Hansdatter på vej hjem ved midnatstide. Foran gik Hans Nielsen, mester Hans Bucks dreng, og viste vej med et lys. Anders holdt sin bøsse i hånden, og da han så ud til at ville fyre et skud, bad Maren ham lade være, fordi det var så sent. Ikke desto mindre gik bøssen af, og ramte vejviseren Hans Nielsen. Han blev bragt ind hos Hans Michelsen og senere forklarede et vidne, at den døende Hans Nielsen havde sagt *“Gud forlade ham det, for mig han skød”*. Mester Hans Buck havde også hørt Hans sige: *“Jeg vil gerne forlade Anders Hansen det han gjorde, thi jeg ved, at han ikke gjorde det med sin vilje, thi vi altid haver været gode venner”*. Kort efter døde Hans Nielsen. Unægtelig en trist affære. At alt pegede på, at Anders Hansen ikke gjorde det med vilje, ændrede egentlig ikke så meget; Anders dømtes fredløs 29. april for at have dræbt en sagesløs mand.

To af drabssagerne skiller sig ud fra de øvrige. Den ene, fra 1601, er meget kort: *“Siden blev forskrevne Peder Skreder, for han ihjelslog Morten Skreder, og grebet på ferske gerninger, dømt til et sværd at gå mellem hans hoved og krop.”*

Den anden sag er noget fyldigere beskrevet, og speciel, både hvad angår hovedpersonen selv, sagsindholdet og dommen. Gerningsmanden, Niels Stuby, er udefrakommende og har et betragteligt synderegister. Det er mildt sagt at hævde, at han befandt sig i samfundets yderkant. Niels blev ført for retten den 5. august 1597 og bekendte en masse: I Skåne havde han stukket en karl ihjel, I Warberg havde han siddet fængslet, for at have smadret en *“hore-bod”*. Efter at være flygtet fra fængslet havde han slået en dør og et skrin i stykker i Trudstrup i Skåne, og det var han dømt fredløs for. Ved at stjæle en robåd kom Niels Stuby imidlertid til Sjælland og dukkede op på markedet i Næstved, sammen med et par bekendte, der var af samme støbning som han selv, heriblandt en kvinde, der hed Dorette. Hun havde svoret, at ingen – bortset fra bøddelelen – skulle skille dem ad. Dorette havde en bod på Næstved marked, og her sad Niels Stuby m.fl. og drak. Drikkebrødrene kom op at skændes med en mand, der hed Henning Lauritsen, og Niels greb sin bøsse og truede: *“Din skielm, jeg har lagt syv til forne, jeg tør også ligge dig!”*. Da en

af de andre tog en mad-junge, og begyndte at true med den, løb Henning indendørs og satte krog på døren. Niels og hans drikkekammerat spænedede efter, men *“da kom bys tjenere og fik fat på dem”*. Sådan blev Niels Stuby anholdt i Næstved for 399 år siden.

Denne sag åbner lige pludselig op for de mennesker, der reelt ikke længere var en del af samfundet. For overhovedet at overleve, førte den ene misgerning let den anden med sig. Niels havde ingen steder at holde til, og uden noget skudsmål, heller ingen chance for at slå sig ned et eller andet sted. Det var vel kun et spørgsmål om tid, inden han ville blive pågrebet.

Dommen over ham kom også til at modsvare hans misgerninger: *“... efter kendsgerninger og bekendelse blev han dømt til stejle og hjul og galge over hans hoved”*. Fyren, der truede med madjungen blev tiltalt for tyveri af samme og dømt til galge og gren. Dorette tiltaltes for meddelagtighed, idet hun havde *“døllit deres onde gerninger”*, og blev dømt til at miste livet ved sværd.

FORMILDENDE OMSTÆNDIGHEDER

Fredløshedsdommene kan ses i forhold til dommen over Peder Skrædder. Denne tyder på, at der absolut ikke var nogen formildende omstændigheder ved misgerningen i dette skrædderopgør. Omvendt erkendes det, at Anders Hansen trods alt dræbte sin vejviser med vilje, og at Henning Ibsen, der dræbte Knud Skomager i større eller mindre grad var påvirket af nytårsøl.

Bemærkelsesværdigt er det da, at Oluf Jensen i 1605 blev dømt fredløs for at dræbe Torkil Pedersen, på trods af, at 10 vidner udtalte sig i sagen. Tydeligvis befandt en række folk sig i umiddelbar nærhed, og flere så, også, at Oluf slog Torkild med en blank økse. Oluf kunne fremvise *“saar udi hans arm”* plus *“en stor skramme”*, som han beskyldte Torkil for at have forårsaget. Skyldsspørgsmålet var nok ikke noget problem at fastslå, men der var omvendt stor usikkerhed om forløbet op til, og årsagen til drabet. For den blanke økse tilhørte nemlig Torkil selv! Måske var han ikke helt uden skyld i konfrontationen?

Niels Stuby-sagen er ret barsk, men den er også helt exceptionel for Næstved i den under-

Galge og gren – hængning – var straffen for ugerningsmænd som Niels Stuby og hans venner. Og Niels endte da også sine dage i galgen!

.....

søgte periode. Alt i alt tyder ovenstående på, at man ikke kan kalde Næstved købstads retssystem for rigtigt. Der foretoges tydeligvis en vurdering af hele sagen. Dommen over Peder Skrædder var meget konsekvent, men det pointeres også, at han var *“grebet med ferske gerninger”*, et udtryk, som ellers kun optræder i forbindelse med tyveri. På samme måde havde Niels Stuby unægtelig også kvalificeret sig til en hård dom.

Det tyder på, at holdningen var, at når formildende omstændigheder spillede ind, valgte man ikke den hårdeste dom over den anklagede. På den anden side var det uafvendeligt, at straf måtte falde – så fredløshed var ofte kompromiseret. Og det er jo iøvrigt også sandsynligt, at gerningsmanden allerede var flyget langt væk fra åstedet!

SJÆLDNERE SLAGSMÅL

Ud fra de undersøgelser, der er foretaget om voldens udvikling i Danmark, ses tydeligt et dra-

matisk fald fra første halvdel af 1600-tallet og et århundrede frem. I en analyse af domme i voldsager afsagt ved Viborg landsting registreres eksempelvis et fald fra 52,2 sager pr. år i perioden 1608-26 over 31,7 i 1627-38 og 18,4 i perioden 1639-66 og til 4,0 pr. år i perioden 1719-56. Betragter man antallet af drab separat, fremkommer en parallel udvikling. Unægteligt et bemærkelsesværdigt fald.

Det er rent umiddelbart fristende på denne baggrund at karakterisere vore forfædre som “primitive” eller “barnagtige” folk, der brugte fysisk vold, når de ikke kunne få deres vilje. Dog må man prøve at forstå en tilværelse, der ofte kunne være meget usikker, hvor sult, fattigdom og sygdom hurtigt kunne komme over enhver. Næstved var en by med omkring 1000 sjæle. Folk boede meget tæt, øl var en del af kosten, og man kendte dem, man kom op at skændes – og måske slås – med på det lokale udskænkningsted. I et sådan tæt lokalsamfund var der ikke plads til større og længerevarende konflikter.

En anden faktor er, at det var op igennem 1600- og 1700-tallet, at den såkaldte “civilise-

eringsproces” fandt sted. Folk lærte ting som beherskelse og selvkontrol. For folk, der ville frem i samfundet, og have position og status gjaldt der nye spilleregler. På samme måde som samfundet har udviklet og ændret sig gennem århundreder, sådan har individets handle og tænke måde også ændret sig. Tænk for eksempel bare på trolldomsprocesserne. Statsmagten blev styrket og etablerede det såkaldte statslige voldsmonopol, og staten blev mere og mere nærværende. Befolkningen måtte lære at begå sig i et stadig mere komplekst samfund. Det betød, at individet måtte lære at kontrollere sine umiddelbare følelser og reaktioner, og istedet tænke rationelt. Over en lang periode har vi så lært – groft sagt – ikke bare at slå igen, men istedet gå til det retslige system, fordi vi har en stærk tiltro til, at staten vil straffe dem, der bryder spillereglerne i samfundet. Derfor det pragtfulde citat: *”Slagsmåle ere nu om stunder langt sjældnere end for nogle Decennier siden, da næsten intet Gilde eller Sammenkomst endtes uden Klammeri”*.

På et højt abstraktionsplan finder vi Norbert Elias berømte værk “The civilizing Proces”. Heri bandt Elias samfundsmæssige udviklingsaspekter sammen med personlige udviklingsaspekter, og prøvede heri at se forholdet mellem samfund og individ. Samfundsudviklingen var kendetegnet ved en forøgelse af funktionsnetværk, funktionsdeling og afhængighedskæder, hvis øverste plan var det statslige monopol – ikke bare på skatteopkrævning, men også på vold. Samtidig skete der en ændring i individets personlighed i retning af større selvkontrol og i nedtoning af følelsesmæssige, umiddelbare reaktioner, der fx kunne have taget fysisk form.

Elias vil ikke fastlægge et nøjagtigt tidspunkt for disse ændringer, men fremhæver istedet, at der var tale om en fremadskridende proces, der fik forskellige udtryk og fandt sted på forskellige tidspunkter i forskellige egne. Selv koncentrerer han sig dog om Frankrig, England og Tyskland, og om 1600-tallet.

Det centrale for Elias er ikke bare selvkontrol, statslige monopoler og pacifisering, men også dét, at volden skiftede former. På det ydre plan koncentreredes volden og retten til vold hos staten. På det indre plan måtte den impulsive trang til at udtrykke visse følelser kontrolleres og båndlægges. Eller ihvertfald have et udtryk, der var samfundsmæssigt og socialt acceptabelt. En konflikt kunne ikke længere direkte og umiddelbart manifesteres mellem mennesker. Den måtte først underkastes en indre, personlig censur.

Lars Martin Poble læser historie

LITTERATUR OG KILDER

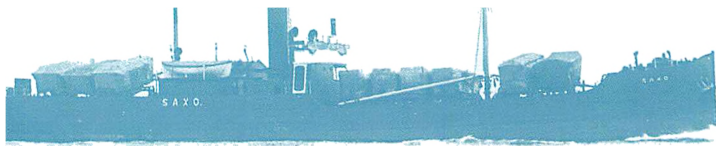
- LAK: Næstved byfoged, Tingbøger 1592-1605
 LAK: Næstved Rådstue; Rådstueprotokoller 1586-1605
 Gustav Henningsen, J. Chr. V. Johansen og Ditlev Tamm: “16.000 jyske domme: En sagtypologisk analyse af Hofman.Bangs regest til Viborg Landstings dombøger 1569-1805” i Ditlev Tamm (red.): Danske og Norske Lov i 300 år, i Fortid og Nutid XXVIII, 1979
 Lotte Dombernowsky: “Slagsmaale ere nu om Stunder langt sjældnere”. Retsopfattelse og adfærd hos fynsk landalmue omkring år 1800. Odense 1985.

NÆSTE NUMMER:

- Margrethe den Førstes statskup
- Fanden og herremanden
- Wienerbørn i 1920'erne

Spørgekassen giver bl.a. svar på spørgsmål om "lærde slægtsnavne".

S/S SAXO 1907-1917

– Skibet, der sank to gange

AF ERIK GØBEL

Under Verdenskrigen 1914-1918 var der stor efterspørgsel efter neutral tonnage, og Det forenede Dampskibs-Selskab (DFDS) havde bygget damperen *Saxo* i 1907. På billedet ses den for fuld damp med en omfangsrig dækslast.

Saxo var en lastdamper med 1 dæk, 2 master og 3 luger. Stålskroget var 60 m langt og 9,5 m bredt, og det var forsynet med 4 vandtætte skodder. Skibet var udstyret med en tocylindret dampmaskine på 550 HK, som gav en topfart på 9,5 knob.

Saxo blev i begyndelsen sat i fart mellem København og den svenske østkyst. 1908-1914 gik den i stedet hovedsagelig på ruten Østersøen-København-Antwerpen, men 1909-1911 også på Stettin-København-Oslo.

Det var på vej mod Stettin, at *Saxo* den 2. april 1911 kolliderede med damperen *Helfried Bismarck* af Hamburg 4 sømil sydvest for Drogden fyrskib i Øresund. Årsagen var, at andenstyrmanden, der havde vagt på *Saxo*, fejlagtigt troede, at det tyske skib ville dreje bagbord over. Derfor drejede han *Saxo* hårdt bagbord over, hvorved den kom tværs for det tyske skib og blev ramt på styrbords side lige foran kommandobroen. *Saxo* sank straks i det stærkt befærdede

farvand. Om natten blev vraget påsejlet af den danske damper *Helene*, der også sank, og senere på natten af dampskibet *Iberia* af Göteborg, der fik sin skrue delvis ødelagt. Selv efter at afmærkning var etableret, blev *Saxo* påsejlet. Den 21. april kolliderede skonnerten *Freyr* af Thurø med vraget og sprang læk, og to dage efter blev *Saxo* påsejlet af damperen *Queensland*. Endelig den 6. maj blev vor hårdt prøvede damper hævet af Svitzer og ført til Burmeister & Wain for reparation.

Derefter satte DFDS påny *Saxo* ind i Østersøfarten og mellem København, Norges vestkyst og England. Bortset fra mindre kollisioner i 1912 i tæt tåge i Østersøen og 1913 i trængselen i Humber Dok klarede *Saxo* sig godt, indtil Tyskland iværksatte den uindskrænkede ubådskrig 1. februar 1917.

Den 4. april det år gik *Saxo* fra København med 600 tons danske landbrugsprodukter bestemt til Grimsby i England. På vejen lagde man ind til Bergen for at losse enkelte varer der. Den 10. april om eftermiddagen sejlede *Saxo* derfra og satte kursen mod sydvest. Man dampede afsted med slukkede lanterner med 7 knob i følgeskab med den dobbelt så store *Nancy* af Esbjerg. 3 mi-

nutter før midnat hørte man en voldsom eksplosion ude om styrbord og så, at *Nancy* var blevet torpederet og straks begyndte at synke. *Saxo* stoppede øjeblikkelig sin maskine og firedede bådene. Under dette arbejde så kaptajn Vierø og hans besætning en hvid stribe komme farende mod sig i vandoverfladen. Torpedoen ramte *Saxo* i agterlasten, en kolossal eksplosion bragede, ild brød ud i kahyttdækket, og skibet begyndte at synke med agterenden. En lille halv time senere var *Saxo* forsvundet fra havets overflade.

Mens folkene roede bort fra skibet mellem smørdritler og vraggoods, passerede en ubåd to gange faretruende tæt forbi redningsbådene. Men hverken da eller før torpederingen gav ubåden noget som helst signal eller varsel.

Overladt til deres skæbne på det mørke stille hav fandt bådene – 2 fra hvert sænket skib – sammen og begyndte at ro de 41 sømil ind mod Norges kyst. Klokkeren næste aften nåede de forkomne, men velbeholdne i land på øen Feje. Dog var 3 af *Nancys* matroser blevet dræbt ved eksplosionen.

Under Første Verdenskrig mistede 334 danske søfolk livet ved 264 krigsforlis.

Erik Gobel er arkivar i Rigsarkivet